MASARYKOVA UNIVERZITA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH STUDIÍ

Volební participace českých seniorů: motivace, témata

Diplomová práce

VIKTOR BĚLOHOUBEK

Vedoucí práce: Mgr. Otto Eibl, Ph.D.

Katedra politologie
Program Politologie

Brno 2023

MUNI
FSS

Bibliografický záznam

Autor: Viktor Bělohoubek
Fakulta sociálních studií
Masarykova univerzita
Katedra politologie

Název práce: Volební participace českých seniorů: motivace, témata

Studijní program: Politologie

Vedoucí práce: Mgr. Otto Eibl, Ph.D.

Rok: 2023

Počet stran: 68

Klíčová slova: volební účast, fokusní skupiny, kvalitativní výzkum, senioři, politická participace

Bibliographic record

Author: Viktor Bělohoubek
Faculty of Social Studies
Masaryk University
Department of Political Science

Title of Thesis: Electoral Participation of Czech Seniors: motivation, issues

Degree Programme: Political Science

Supervisor: Mgr. Otto Eibl, Ph.D.

Year: 2023

Number of Pages: 68

Keywords: electoral participation, focus groups, qualitative research, seniors, political participation

Anotace

Diplomová práce se zaměřuje na analýzu motivací k volební účasti mezi seniory a jejich vnímání české politiky a významných politických témat. V rámci výzkumu je také diskutováno vymezení seniorské populace jako takové zejména vůči mladším generacím. Výzkum je založen na kvalitativní metodě fokusních skupin. Ta umožňuje získat detailní porozumění postojům a motivacím této skupiny. Výsledky práce mohou poskytnout poznatky jak pro politické strany z hlediska možností oslovování tohoto voličského segmentu, tak i pro obecné vytváření strategií zaměřených na podněcování aktivní účasti u voleb.

Abstract

The thesis focuses on the analysis of motivations for electoral participation among seniors and their perception of Czech politics and important political issues. The research also discusses the differentiation of the senior population, especially in comparison to younger generations. The research is based on a method of focus groups. The results of the work can provide insights for political parties in terms of the possibilities of addressing this segment of the electorate, as well as for the development of strategies aimed at encouraging participation in elections.

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma **Volební participace českých seniorů: motivace, témata** zpracoval sám**.** Veškeré prameny a zdroje informací, které jsem použil k sepsání této práce, byly citovány v textu a jsou uvedeny v seznamu použitých pramenů a literatury.

V Brně 10. května 2023

.....
Viktor Bělohoubek

Poděkování

Rád bych poděkoval Mgr. Ottu Eiblovi, Ph.D. za vstřícnost, nápomocnost a cenné rady, které mi poskytoval v průběhu celého zpracovávání diplomové práce. Dále chci také poděkovat všem účastníkům fokusních skupin, kteří obětovali svůj volný čas, aby mi s výzkumem pomohli.

Obsah

Seznam tabulek 13

Seznam příloh 14

1 Úvod 15

2 Teoretická část 18

2.1 Druhy politické participace 18
2.2 Věk jako determinant voliče 19
2.3 Věk jako předpoklad volební účasti 21
2.4 Sociální bubliny 24
2.5 Motivace a demotivace k volební účasti 25
2.6 Hospodářské a politické důsledky stárnutí populace 26

3 Metodologie 29

3.1 Výzkumné otázky 29
3.2 Fokusní skupiny jako výzkumná metoda 30
3.3 Definice seniorství 31
3.4 Výběr vzorku 32
3.5 Vyhodnocování fokusních skupin 33
3.6 Scénář a obecný průběh fokusních skupin 34
3.7 Limity výzkumu 35

4 Empirická část 37

4.1 Vývoj volební účasti věkových skupin v České republice 37
4.2 Obecný popis složení fokusních skupin 38
4.3 Analýza rozhovorů s účastníky fokusních skupin 42

5 Závěr 60

Použité zdroje 63

Příloha A Rekrutační dotazník 67

Seznam tabulek

Tabulka 1: Vývoj volební účasti u voleb do Poslanecké sněmovny PČR podle věkových kategorií v letech 1998-2017 (v %) 37

Tabulka 2: Harmonogram fokusních skupin 39

Seznam příloh

Přílohy v textu

Příloha A Rekrutační dotazník 67

1 Úvod

Pokud se podíváme na pravidelnou volební účast podle věku u všech voleb, které se odehrávají v České republice, je zřejmé, že velký vliv na konečný výsledek má rozhodnutí nejstaršího segmentu obyvatel. Tato více než dvoumilionová skupina občanů se obvykle účastní poslaneckých voleb ze zhruba 70 % (72 % v roce 2017, 69 % v roce 2021; PAQ Research 2021), dá se tedy označit za voličsky nejdisciplinovanější (pro srovnání například věková skupina 18-34 let měla účast 63 %, respektive 52 % v roce 2017; ibidem). V absolutních číslech tedy lze mluvit o síle asi 1,5 milionu občanů ochotných přijít k volbám z nejstarší věkové skupiny, to je pro představu zhruba stejný počet hlasů, jakého celkově dosáhla koalice Spolu či hnutí ANO v posledních volbách do Poslanecké sněmovny.
Skupina nejstarších občanů se bude také dále rozšiřovat s tím, jak česká společnost, stejně jako společnost mnoha dalších rozvinutých zemí světa, stárne. Současně s prodlužující se nadějí na dožití se také zvyšuje podíl života, který člověk stráví jako senior. Dle predikcí se bude navíc situace v celé Evropě nadále zhoršovat. O to více palčivá je otázka, jakým způsobem tito voliči vnímají současnou politiku a politickou soutěž, protože s rostoucím podílem těchto osob ve společnosti nejen roste jejich reálný vliv na politiku skrze volební účast, ale stávají se i výzvou pro legitimitu politického režimu, který bude například nucen balancovat na pomezí udržitelné hospodářské politiky na jedné straně a zodpovědného a solidárního přístupu k velké skupině občanů na straně druhé. Konečně jsou senioři a jejich přístup k demokratické politické participaci (a jejímu základnímu prvku – volbám) zajímaví i z toho důvodu, že se jedná o jedinou skupinu, která nejen prošla vzdělávacím procesem, ale prožila i nezanedbatelnou část svého aktivního života za nedemokratického režimu, což může mít za následek jiné vzorce a motivace chování v oblasti politiky.

Erik Tabery ve svém starším editorialu v týdeníku Respekt (2019) tvrdí, že „obecně vytvořený obraz o českém seniorovi je takový, že je pasivní, nezajímá se o veřejné dění v zemi a pro vyšší důchod by volil třeba čerta“, načež svůj text uzavírá názorem, dle kterého „pokud už někdo uvažuje nad chováním seniorů, lepší než odsudek toho, koho volí, je analýza, proč tak volí“. A myslím si, že v této oblasti může mít má práce i sociální význam, kdy částečně poodhalí odpověď na tuto otázku nezatížena běžným stereotypem. Vedle tohoto může být práce do jisté míry návodná i pro vytváření kampaní cílených na tuto voličskou skupinu a její mobilizaci, případně demobilizaci k volbám.

O předsudcích, které jsou zmíněny výše, hovoří i Mareš (1998), který je spojuje se soupeřením mezi statusovými skupinami o sociální zdroje státu. Právě tato forma „ageismu“ prezentuje seniory jako neproduktivní, dětinské, senilní a podivínské zdroje

zátěže pro společnost[1], která se má v první řadě projevovat snahou vystupovat „vůči snahám krátit podíl starých lidí na redistribuci prostředků prováděné sociálním státem“.[2] Proti tomuto poté staví otázku rozsahu a podoby mezigenerační solidarity. Další problém stigmatizace seniorství představuje podle Mareše to, že i starší generace, podobně jako zbytek populace, je v první řadě vymezena ekonomicky svou příslušností k sociální třídě či vrstvě a stáří je stratifikačním kritériem druhého řádu. To prezentuje například na výzkumech zájmu o politiku, které více korelovaly se sebezařazením do sociální skupiny a dosaženým vzděláním než s věkem. Je tedy otázkou, do jaké míry je možné jednoduše uvažovat o seniorech jako o jednolité sociální skupině s jednotnými postoji a zájmy.

Hlavní ambicí práce je tedy poskytnout pohled českého seniora na politickou participaci v České republice jak ve smyslu dopadu jejich volby na jejich další život, tak i v abstraktnějším rozměru pohled na vnímání významu účasti u voleb a motivací, které je přimějí se voleb účastnit, která by příslušníka této skupiny motivovala k volbě a na témata a aspekty, které považuje za pro volbu důležité. Zprostředkovaně odpovědi na tyto otázky také mohou poskytnout podklad pro úvahy, do jaké míry je vůbec možné seniory vnímat jako jednotnou voličskou skupinu a do jaké míry je věk pouze jakýmsi nejmenším společným jmenovatelem občanů, pro jejichž definování jsou jinak významně důležitější jiné aspekty než samotný věk. K úvahám nad tímto tématem slouží především otázky na generační vymezení seniorů vůči ostatním věkovým skupinám. Myslím si, jak bude blíže vysvětleno v odpovídající části textu, že zajímavou a přínosnou metodou pro tento výzkum je využití fokusních skupin. Ty mají výhodu toho, že umožňují respondentům se blíže vyjádřit k danému tématu a pomáhají více do hloubky vysvětlit jejich vztah k dané problematice. A částečně tedy pomohou odpovědět i na otázku proč, která je dle mého názoru pro pochopení celé problematiky nepostradatelná.

Diplomová práce je rozdělena do tří celků. V teoretické části představím obecně problematiku politické participace a následně se zaměřím zejména na participaci volební. Převážná část se poté věnuje okolnostem volební účasti seniorů nejen v České republice v uplynulých letech se zaměřením na představené teorie, které její vývoj vysvětlují. Použitou metodologii shrnuji v druhé části práce. Věnuji se v ní metodě fokusních skupin, průběhu samotného sběru a představuji a vysvětluji zde rozhodnutí, která jsem s ohledem na samotný výzkum učinil. Současně zde představím konkrétní výzkumné otázky, na které má práce odpovědět. Tato část také popíše výběr respondentů

[1] Za další takovýto příklad lze považovat i spot Přemluv bábu, který se šířil před volbami do Poslanecké sněmovny v roce 2010 a který mířil na motivace mladých lidí, aby přiměli své prarodiče, aby nevolili levici

[2] Tyto názory v extrémních případech vedou až k návrhům na odejmutí nebo omezení volebního práva starším osobám. Tyto návrhy jsou však spíše omezené a nemají příliš silnou podporu ani argumentační základnu. (Poama, Volacu 2021)

a průběh jejich oslovování a nastíním také obecný průběh samotných diskuzí ve fokusních skupinách. Třetí částí je samotná empirická analýza, jejíž nejzásadnější částí je analýza přepisů rozhovorů z provedených fokusních skupin, skrze kterou budou zodpovězeny představené výzkumné otázky.

2 Teoretická část

2.1 Druhy politické participace

Účast občanů na politickém dění je jedním ze základních předpokladů zdravého fungování demokratického politického systému. Ostatně otázka, proč voliči participují ve volebním procesu, nebo lépe, proč v něm někteří neparticipují, je jednou z nejstarších empirických otázek v politologii. (Rolfe and Chan in Victor et al 2018) Ovšem samotná otázka, co všechno lze považovat za politickou participaci, je nutně závislá zejména na tom, jaký normativní model autoři zastávají, a v jakém působí období. (Vráblíková 2008) Dnešní definice však obvykle pracují při vymezování tohoto pojmu nejen s aktivitami, které přímo souvisí s volbami, ale jejich seznam rozšiřují i nad tento rámec. Zmiňme například definici Verba et al. (tamtéž), která politickou participaci definuje jako soubor zákonných aktivit soukromých občanů, které jsou více či méně přímo zaměřeny na ovlivnění výběru vládních kádrů a/nebo opatření, které kádry přijímají. Tato definice ze svého rámce tedy vyřazuje pouze aktivity (například) profesionálních politiků a také nekonvenční formy participace. Spolu s postupnou proměnou vnímání tohoto termínu a související kritikou (například z důvodu globalizace výkonu politické autority, posilování nestátních aktérů apod.), zmiňme také modernější definici, která politickou participaci definuje jako „občanské aktivity zaměřené na ovlivňování politiky (politics). (van Deth 2021)

Jak předchozí rozčlenění naznačuje, dnešní teorie pracuje se dvěma základními druhy politické participace, konvenčními a nekonvenčními. Konvenční formy participace odkazují zejména k jejím tradičním formám jako například účasti u voleb, členství v politické straně či kontaktování volených zástupců občanů. Naproti tomu nekonvenčními formami jsou kupříkladu protesty, stávky, demonstrace či bojkotování produktů z politických důvodů. (Hoskins a Mascherini 2008)

Současný teoretický výzkum v této oblasti čelí výzvě v podobě rapidního rozvoje nových forem politické participace, díky čemuž otázka, co je ještě politickou participací, začíná být poměrně těžká k zodpovězení. Van Deth (tamtéž) z tohoto důvodu přichází s vícestupňovým rozdělením politické participace, ke kterému se dochází skrze zodpovídání otázek na jednotlivé aspekty dané aktivity. Podle tohoto poté vznikají tři typy definicí a pět druhu participací. Minimalistické definice obsahují konvenční politickou participaci jako například volby či členství v politických stranách a jsou typické tím, že se nachází přímo ve sféře vládnutí. Cílené (targeted) definice se orientují na ty formy participace, které se neodehrávají přímo v oblasti vládnutí, ale jsou namířeny přímo k jejímu ovlivnění. Takovými aktivitami mohou být například protesty nebo podpisy petic. Třetí typ participací se poté zaměřuje na okolnosti (circumstantial), v tomto případě se jedná primárně o nepolitické aktivity, které jsou nicméně provedeny v politickém kontextu. Může se jednat například o nákup určitého produktu, pro

vyjádření podpory obchodníkovi, který podporuje konkrétní politiku, případně dobrovolnická činnost, která nepřímo slouží i k propagaci politických cílů.

Dále se také posilují aktivity, které souvisejí s digitalizací současného světa. Takové aktivity se více orientují na projevení vlastního pohledu na věc než na snahu ovlivnit konkrétní politiky (policies). Digitální technologie dále umožňují rozšiřovat zapojení občanů skrze poskytování nových způsobů zapojení do diskuzí jak s dalšími občany, tak i přímo s politiky. Politické subjekty dále podporují občany, aby se do těchto aktivit skrze digitální platformy zapojovali a dále například šířili jejich kampaně využívajíce do maximální možné míry jejich odhodlání propagovat danou problematiku nebo organizaci. Komplexnost těchto dějů se v digitálním věku dále posiluje a nové technologie nabízí další nástroje jak posilovat zapojení občanů. (Lilleker a Koc-Michalska 2017) V důsledku toho tedy vznikají nejen nové formy politické participace, ale rozšiřují se i možnosti jak působit na občany s cílem je přimět participovat.

2.2 Věk jako determinant voliče

Po celý život je člověk obklopován mnoha vjemy, které mají vliv na vnímání světa kolem něj. Některé z nich ho mohou formovat, a nakonec mít i vliv na jeho vnímání politického života. Spolu s tím, jak člověk stárne se tyto vjemy proměňují a, jak následně představím, proměňuje se i vztah člověka k politice. Jakým způsobem se tyto změny projevují a co lze sledovat s ohledem na rozvoj člověka jako voliče?

Pokud navážeme na to, co jsme si uvedli v úvodní kapitole, tak důležitým a s ohledem na například volební účast i překvapivým závěrem práce Mareše (1998) je mimo již zmíněného i to, že zájem o politiku je mezi seniory celkově nižší než u mladší populace[3], přičemž hlavní podíl poklesu zájmu se týká osob starších 75+. K tomuto však lze dodat, že klesá pouze celková politická aktivita, nicméně činností, které nevyžadují vysokou aktivitu, se senioři účastní až do vysokého věku (Rabušic a Vohralíková 2004), za takovou aktivitu lze označit i účast ve volbách a v tomto smyslu nemusí být překvapivé, že v tomto směru nedochází k poklesu až do vyššího věku seniora. I dle Jenninga a Markuse (1988) není možné starší populaci označit za méně politicky aktivní, protože se účastní méně náročných forem politické participace, autoři navíc tvrdí, že v tomto věku může vzrůst politická aktivita v oblastech, které se bezprostředně týkají jejich života, jako například informovanost o veřejných zdrojích pro seniory, jejich využívání a vyžadování, což může mít přímé politické důsledky.

Současně však je třeba zmínit, že čeští senioři netvoří homogenní skupinu a sociální příslušnost a vzdělání jsou výraznějším determinantem volebního chování, než je věk. S tímto předpokladem pracuje i Atchley (2000), který uvádí, že volební

[3] Konkrétně mezi osobami ve věku 60 let a více je dvojnásobný podíl těch, kteří deklarují, že o politiku nemají žádný zájem, než je tomu u mladších ročníků.

rozhodování starších voličů odpovídá tomu, jak volili, když byli ve středním věku, protože každá skupina rozvíjí vlastní úroveň volebního chování, ve kterém je poté stabilní po celý život.

I někteří další autoři zdůrazňují také významný vliv samotné generace jako faktoru volebního rozhodování. Například Fisher (2008) při výzkumu chování amerických voličů shledává starší voliče za umírněnější a také obecně konzervativnější. Také na základě své analýzy upozorňuje, že tento rozdíl se projevuje nejen v rámci jednotlivých voleb, ale může být i projevem toho, jak jednotlivé generace hlasují v průběhu celého svého života. [4]

Současně Riggley a Johnson (1996)[5] ve své práci došli k závěru, že ačkoli se obecně senioři identifikovali jako více konzervativní, ve stranické identifikaci nebyly rozdíly signifikantní. Na druhou stranu autoři shledali signifikantní rozdíl ve způsobu samotného volebního rozhodování. Senioři déle a hůře zpracovávali informace, které jim byly poskytnuty. Ačkoli prvotním vysvětlením byla horší kognitivní a fyzická kapacita a únava těchto osob, hlubší kvalitativní analýza tento předpoklad nepotvrdila a naznačuje spíše rozdíl v rozhodovací strategii těchto voličů, která vyžaduje menší množství informací pro rozhodnutí. Současně také zatímco mladší lidé se rozhodovali na základě menšího množství konkrétních issues, senioři se více rozhodovali na základě osobnostních charakteristik kandidáta. Na rozhodovací strategie a kognici starších voličů se ve své studii zaměřovali i Richard Lau a David Redlawsk (2008). Ti za významnou charakteristiku této generace považují omezenější přístup k informačním zdrojům a zhoršenou schopnost zpracovávat nové informace, což spojují se zhoršenou pamětí, zejména konkrétní pamětí, což způsobuje náročnější proces získávání informací, které v důsledku vede k posuzování nižšího počtu informačních zdrojů, což je zcela v souladu se závěry Riggleyho a Johnsona. Význam tohoto efektu výrazně roste spolu s věkem zejména pak po 65. roce života.

Na druhou stranu dle jejich výzkumu rostou spolu s věkem lineárně i politické znalosti, jejichž vrchol se běžně nachází až v důchodovém věku. Posledním zajímavým

[4] Tento názor jde tedy částečně například proti hypotéze Seymoura Lipseta (1963) dle kterého je stárnutí samotné předpokladem pro postupné posilování konzervativních hodnot voliče, což zdůvodňuje tím, že senioři jsou skupinou, která má za svůj život nashromážděno nejvíce majetku, přičemž jejich hlavní motivací je ochránit tento majetek před ohrožením způsobeným změnou, která by mohla přijít s přílišnou společenskou proměnou. Tato hodnota se poté odráží v jejich politických preferencích. Oproti tomu mladí voliči nemají natolik velký majetek, aby mohli být takovou změnou ohroženi, a naopak by jí mohli spíše získat. Volební chování je tedy důsledkem samotného stárnutí.

[5] Mimo to ve stejném textu tvrdí, že přetrvává navzdory k rostoucímu významu seniorů jejich určité marginalizace v politickém procesu, která plyne z „obavy mladších generací ohledně jejich mentálních schopností v politických i dalších oblastech“.

závěrem studie je, že spolu s věkem klesá schopnost voliče učinit „správné rozhodnutí“[6], které autoři spojují zejména s větší potřebou starších voličů se spoléhat na heuristiky.

2.3 Věk jako předpoklad volební účasti

Pokud však pohlédneme na proměny volební účastí v kontextu změn v průběhu života voliče, které souvisí více se samotným věkem než s příslušností k některé generaci, lze nalézt několik společných znaků. Obecně lze tyto výše popsané charakteristiky, které souvisí s rozdíly mezi volební účasti věkových skupin rozdělit do tří skupin: efekt životního cyklu, kohortní efekt a vliv individuálního stárnutí. (kategorizace dle Goeres 2007)

Efekt životního cyklu vychází z předpokladu, že v průběhu života procházíme jednotlivými fázemi, které na nás kladou různé požadavky a také nás formují jako politické bytosti. Když si půjčím přirovnání z Bhatti et al (2012a), který při výzkumu změn volební účasti v Dánsku, Finsku a v Texasu popsal proměny volební účasti v průběhu života jako horskou dráhu a identifikuje věk jako druhý nejvýznamnější prediktor volební účasti vedle vzdělání, přičemž ve všech zkoumaných zemích opisuje křivka účasti velmi podobný charakter, kdy nejdříve dochází k poklesu[7], který je následovaný postupným vzestupem, který autoři ztotožňují se zapojováním do komunitního života a probíhá nejvýrazněji do 30 let života, ale mírněji pokračuje až do 50 let, kdy se stabilizuje, a následným poklesem od 65 let a zejména poté kolem 80. roku života, který podporuje zmíněný argument Rabušice a Vohralíkové, který se týká snížené politické aktivity související se zhoršujícím se zdravím. Zapojování do komunitního života má i další význam v tom, že dochází k omezení nejen geografické, ale i sociální mobility, díky tomu je člověk vystaven více uniformnímu působení politických tlaků, což vede k tomu, že je větší šance, že se zvýší jeho politická identifikace s určitým subjektem a jeho konzistence, ale zároveň, jak tvrdí Glenn a Grimes (1968), má vliv i na politickou aktivitu jako takovou, protože je člověk méně ovlivňován heterogenními vlivy různých sociálních skupin ve svém okolí, což usnadňuje jeho ukotvení a motivaci se politicky angažovat ve prospěch jednoho z nich.

I při odhlédnutí od příkladů států, které uvádí Bhatti et al lze tvrdit, že mladí se obecně účastní voleb méně než střední a starší generace v podstatě kdekoliv na světě, a to i bez ohledu na historickou a politickou zkušenost země či na existenci povinné

[6] To autoři definují jako takové rozhodnutí, které by měl volič vybrat v případě, že by měl k dispozici všechny informace o všech kandidátech, autoři vycházeli z porovnání blízkosti voličových vlastních pozic ve vztahu ke konkrétním issues, skupinové pozici a stranické afiliaci a srovnávali to s informacemi o tom, co jednotliví kandidáti zastávali.

[7] Pokles mezi účastí 18letých a 19letých činí téměř 10 %.

volební účasti. Stejně tak všeobecně platí pravidlo o snižování volební účasti ve velmi vysokém věku voliče, naopak zejména do 70 let si volič udržuje některé sociální a politické charakteristiky (obecně je silně ukotven v komunitě), které jeho účast podporují a zároveň jeho fyzické zdraví mu obvykle ještě umožňuje se účastnit společenského dění, což ho motivuje si udržet zájem o dění ve společnosti a ve výsledku ho více motivuje se účastnit voleb. Na druhou stranu ke konci života dochází k omezení vazby na společnost, a v důsledku i pokles účasti u voleb. (Häuberer a Linek 2012) Tuto tezi ve svém výzkumu potvrzuje i Bhati a Hansen (2012b), kteří zkoumali volební účast seniorů a došli k závěru, že ačkoli platí vliv věku, jsou vedle něj důležitým prediktorem i sociální vazby seniora, kdy už samotný fakt toho, zda senior žije sám nebo s někým se ukazuje jako významný faktor toho, zda se posléze zúčastní voleb, to poté dále ovlivňuje klesající volební účast s vyšším věkem, kdy významně roste šance, že dotyčný volič bude žít sám. Pokles volební dle autorů tedy není „přirozený", ale je spíše důsledkem změn v životě seniora a rozpadu vazeb na okolí.

Další teorie vysvětlující souvislost mezi životním cyklem a volební účastí mluví o věku jako indikátoru zkušenosti. Tím, jak lidé stárnou, lépe znají politiky, politické strany a celý politický proces a mají také hustší sociální vazby a kontakty. Zároveň mají více času získat k politickým stranám pevnější vztahy a tím snáze podléhají předvolební mobilizaci. (Rosentone a Hansen 2003)

Poslední teorie, kterou uvedu a která se snaží vysvětlit změny volební účasti s věkem, vysvětluje změnu volební účasti změnou sociálních rolí v životě voliče a přejímání sociálních rolí dospělých. Podle této teorie prochází člověk v životě šesti přechody: opuštění školy, získání práce, opuštění domova rodičů, usazení se z hlediska bydlení, sňatek či společný život s partnerem a získání vazeb na komunitu. Zejména druhé tři přechody mají dle této teorie za důsledek nárůst volební účasti ve věku zhruba do 30 let. Nicméně dále nemá ambici vysvětlovat vliv věku na volební účast ve vyšším věku, než je ten, který přesahuje poslední z přechodů. (Häuberer a Linek 2012) Obecně se však výzkum, který se zabývá volební účastí mladých voličů zaměřuje spíše na alternativní formy politické participace, takovéto studie poté obvykle dokládají, že mladí jedinci nerezignují na politiku jako takovou, ale spíše se zaměřují na oblast mimo formální a konvenční instituce, takováto vysvětlení poté zejména zdůrazňují vzdálenost, nepochopitelnost a nezajímavost konvenční politiky pro dnešní mladé, což se spojuje s rozmachem postmateriálních hodnot mezi mladými, kteří poté preferují jinou (obvykle přímou) formu politické participace a také jiná témata[8], která jsou odlišná od těch, která bychom označili za konvenční. Za příklad takovéhoto výzkumu lze uvést například analýza Meloové a Stockemera (2014), ti zkoumali vztah mezi věkem a různými typy politické participace a konstatují právě tyto mezigenerační změny ve způsobech participace více než v oblasti občanské angažovanosti, kdy nejstarší kategorie se nejvíce angažuje v oblasti voleb, občané mezi 34 a 65 se nadproporčně více angažují

[8] Například politiky identity, životního prostředí, práva zvířat, legalizace některých drog apod.

v oblasti například petičního práva a nejmladší kategorie je nejvíce ochotná se účastnit demonstrací.

Další skupina teorií popisuje kohortní vliv věku na volební účast voliče. Ten jednoduše řečeno tvrdí, že určitá skupina osob, která vyrůstala ve stejném období, má v průměru větší šanci sdílet některé sociální charakteristiky[9] jako kohorta. Tuto teorii lze nalézt například u Lillekera (2014), dle kterého člověk o politice uvažuje v rámcích, které formovala společnost, ve které vyrůstal, jejíž byl součástí a která ho učila, jakým způsobem se má v různých situacích chovat a jaké chování je naopak nevhodné[10]. Na základě těchto příkladů se poté člověk chová po zbytek svého života, tyto vzory poté (mimo jiné) ovlivňují ochotu k politické angažovanosti. Vedle vlivu samotného kolektivu však na člověka působí i vlivy, které kolektiv přesahují. Může se jednat o důležité okolnosti, které probíhaly v období jeho života a na základě kterých se odvíjí i jeho identifikace s politickým systémem. Takovými okolnostmi můžou být například ekonomické faktory jako hospodářské krize nebo vliv života v totalitní společnosti. Dalšími takovými proměnnými mohou být i jejich odlišné sociální charakteristiky, kdy například ve starších věkových skupinách je významně nerovnoměrná úroveň vzdělání mezi muži a ženami, což může mít dále vliv na volební chování celé skupiny voličů, protože úroveň vzdělání je jedním z nejspolehlivějších prediktorů volební účasti. Protože jsou tyto faktory specifické pro určitou dobu i území, může vznikat jedinečný vztah k politickému systému, který je jedinečný jen pro určitou generaci. (Mishler & Rose, 2002) Tento vztah může demonstrovat i pocit občanské povinnosti se účastnit voleb, který je vyšší mezi generací seniorů (46 % seniorů vnímá volbu jako občanskou povinnost oproti 26 % mezi nejmladší generací voličů).

Z podobného základu vychází i teorie habituálního hlasování. Ta, jednoduše řečeno, tvrdí, že pokud se volič v minulosti voleb zúčastnil, má větší šanci, že volební místnost navštíví znovu než ten, kdo se voleb nezúčastnil. Účast u voleb je tedy chápána jako zvyk. (Havlík et al 2014) Tato teorie může mít vliv na vysvětlení volební účasti u seniorů v Česku zejména v souvislosti s defacto povinnou volební účastí před rokem 1989. Volič měl tedy možnost si přejmout tento zvyk, kdy se voleb účastnit musel, a zachovává si je i v prostředí, kde je volební účast jinak všeobecně proměnlivá. Tuto teorii lze zařadit do třetí skupiny, vlivu individuálního stárnutí. Ten souvisí s individuálními zkušenostmi, které člověk sbírá v průběhu života, pokud má například pocit, že jeho volební účast mu přinesla spokojenost, které převážily náklady, je větší šance, že se voleb bude účastnit opakovaně a tato pravděpodobnost narůstá spolu s opakováním této aktivity. Spolu se stárnutím také dále roste šance, že přilneme k sociální normě

[9] A to ať už ve více abstraktním smyslu společného základu politické socializace, tak i ve smyslu snáze měřitelných charakteristik jako je vzdělanost apod.

[10] Za takové skupiny lze počítat zejména rodinu, kde se na člověka přenáší ochota k politické angažovanosti i některé názory jak přímo od rodičů, tak i nepřímo skrze socioekonomické postavení rodiny. Další vliv lze přisoudit například prostředí školy, přátelům či médiím.

volit, protože spolu se stárnutím se hlouběji stáváme součástí společnosti a máme zažité stále nové sociální role v nových prostředích, a je tedy větší pravděpodobnost, že budeme v prostředí, které od nás očekává toto chování (tedy účast u voleb). Obecně také platí, že lidé jsou ovlivněni rozhodnutím participovat, které učiní lidé kolem nich, přičemž toto pravidlo v různé míře platí nehledě na druh vztahu s daným okolím. Na druhou stranu ale významně neroste šance, že budeme v prostředí, které nás nutí nechodit k volbám, protože většina nevoličů jen nechodí k volbám, protože je nezajímají, nicméně ze samotného nevolení obvykle nevytvářejí sociální normu. (Goerres 2007)

Na závěr je tedy možné říct, že věk jako takový není sám o sobě po většinu života determinující pro to, zda se bude volič účastnit voleb, nicméně může s sebou nést další charakteristiky, které mohou mít vliv na rozhodnutí občana zúčastnit se voleb a které vychází z rozličných základů, a tedy není na individuální úrovni možné vytvářet předpoklady o voliči pouze na základě jeho věku, na druhé straně v probabilistické rovině existují určité společné znaky, které jsou pro volební chování této skupiny typické.

2.4 Sociální bubliny

Jak jsme si již naznačili, vedle na první pohled jasných charakteristik voliče, má na jeho volební (potažmo obecně politické) chování vliv mnoho dalších faktorů. Jednoduše řečeno, je poměrně velká šance, že volič starší 60 let, který strávil celý život v Praze, bude hodnotově orientovaný jinak než stejně starý volič, který prožil život na venkově. To je způsobeno zaprvé zmíněným vlivem socializace v rámci komunity a udržováno a mnohdy i posilováno skrze existenci tzv. sociálních bublin. Funkcí sociální bubliny je to, že zamezuje oboustranné výměně informací mezi lidmi, a tím vytváří v lidech pocit, že jejich okolí reprezentuje celé společenské spektrum. To je dále upevňuje v jejich názorech, které se mohou více vzdalovat od názorů, které mají členové jiných sociálních bublin (a to i navzdory tomu, že tito členové mají jinak podobné sociodemografické charakteristiky, v našem případě například věk).

Ačkoli samotný pojem poprvé použil Eli Pariser v roce 2011 v souvislosti s filtrovacími bublinami na internetu a preferenčními algoritmy, samotný fenomén je spojen s lidským podvědomím odjakživa. Uzavírání se do bublin je přirozeně spojeno s lidskou psychologii a souvisí s jeho snahou vynakládat na každodenní život co možná nejmenší množství úsilí. Takové úsilí stojí právě například kontakt s nepříjemným nebo nesouhlasným názorem, kterému se proto člověk podvědomě dopředu vyhýbá, a naopak vyhledává ty informace, které jeho světonázoru konvenují. Tento sklon popisuje teorie selektivní expozice. (Sears a Freedman 1967)

Skrze vyhledávání informací, které podporují náš názor, a kontakt zejména s lidmi s obdobnými názory jako je ten náš mohou v důsledku vznikat tzv. komnaty ozvěn (či názorové bubliny). V takové situaci se všechny myšlenky a informace vznikající v takovéto komnatě odrážejí bez existence názorové konkurence, čímž se v důsledku i

posilují. Jedinci se tímto utvrzují v pravdivosti svých postojů a dále se vyhýbají skupinám zastávajícím odlišné názory. Problém komnat ozvěn je nejvíce zmiňován spolu s rozvojem sociálních sítí a internetové komunikace, přesto však vznikají i přirozeně v běžném životě a počítačové algoritmy takovéto bubliny spíše jen více zesílily.

Ačkoli tento fenomén není ani jakkoli vázán na osobu seniorských voličů tím spíše, že v této skupině existuje menší míra využívanosti sociálních sítí než v mladší populaci, je podle mě důležité na něj poukázat, protože může přispívat k upevňování skupinových mentalit, přičemž na jednu z takových je zaměřena právě tato práce.

2.5 Motivace a demotivace k volební účasti

Volby jsou náročnou aktivitou. A to nejen pro ty, kteří usilují o zvolení, ale i pro ty, jejichž hlasy mají rozhodnout. Volič si musí nejen udělat ten čas v den voleb a přijít do místnosti, kde vhodí obálku s hlasem do urny, ale musí věnovat prostor a své psychické kapacity k tomu, aby činil rozhodnutí, které požaduje poznání jednotlivých kandidátů či stran a srovnání toho, co nabízí. Uvědomění si této náročnosti je o to důležitější, pokud vezmeme v potaz, jak malá šance je, že náš hlas bude mít reálný vliv na celkový výsledek voleb. Proč se tedy lidé účastní voleb v milionových počtech, když přítomnost jich jako jednotlivců nemá v zásadě žádný význam, není absence více racionálním chováním?[11]

Vysvětlení je více, patří mezi ně například (1) vůle volit, protože si lidé váží demokracie a jsou si vědomi toho, že demokracie selže v případě, že nikdo nebude volit[12], (2) voliči se obávají rizika, že pokud nepřijdou k volbám, jejich preferovaný kandidát právě o jejich hlas nezvítězí, (3) voliči jdou k urnám z pocitu povinnosti, protože mají pocit, že by měli jít volit, (4) lidé volí, protože cítí potřebu projevit (i sami před sebou) podporu „svému“ kandidátovi, (5) lidé volí, protože reálné náklady na volbu jsou pro ně natolik nízké, že jim nevadí se volby zúčastnit. (Hindmoor a Dowding 2006)

Samotný model, který předpokládá, že voliči se rozhodují na základě racionální kalkulace nákladů a výnosů a na základě toho pro ně není účast u voleb smysluplná, a jeho vliv na konečné rozhodnutí, zda jít k volbám, byl několikrát podroben empirickému ověření. Zmiňme například experimentální výzkum Blaise a Younga (1999), kteří zkoumali vliv vystavení osob (v tomto případě studentů) informaci o tomto paradoxu na jejich rozhodnutí, zda se voleb zúčastní. Dle výsledků mělo vystavení vliv na

[11] Tento paradox se nazývá paradox of non-voting a je spojený s teorií racionální volby, představen byl Anthonym Downsem (1957).

[12] Zde nicméně vzniká podobný problém jako u samotného vlivu jednotlivce na výsledek voleb, tedy že volič se může voleb neúčastnit, a přesto vliv tohoto individuálního rozhodnutí na to, zda bude nebo nebude žít v demokracii, je zanedbatelný.

snížení volební účasti v experimentální skupině, a to zejména z toho důvodu, že mezi účastníky umenšila pocit povinnosti. Samotné zjištění se nicméně zaměřuje na to, že experiment podporuje tezi, že volební účast je aktivita, které se člověk účastní ze zvyku bez očekávání zisku a je založena zejména na pocitu povinnosti.

I další výzkumy podporují podobné závěry (například Blaise a Daoust 2020), tedy že nejsilnějšími determinanty volební účasti jsou zájem o politiku a pocit morální povinnosti[13]. Zajímavým závěrem nicméně je, že dle autorů samotná volební účast není důsledkem zvyku volit, nýbrž je důsledkem právě těchto hodnot, které se však samy o sobě v čase příliš nemění. To je v přímém rozporu s opačným argumentem, který rozvíjí Mark Franklin (2004), dle jehož názoru má charakter voleb jako takových větší vliv na volební účast než charakteristiky elektorátu. Zejména poté charakter prvních voleb, kterých se volič v mládí účastní a které determinují, zda bude mít volič ochotu se voleb účastnit i v budoucnu. Proti tomuto nicméně Blais namítá, že se nejedná o specifický vliv volební zkušenosti, která motivuje voliče se voleb znovu účastnit, ale jedná se spíše o všeobecně vyšší příchylnost seniorské generace k návykům a občanským povinnostem, kdy účast u voleb je součástí toho, co daná generace vnímá jako „povinnost správného občana“.

Dalším identifikovaným vlivem, který však již měl omezenější význam, je snaha ovlivnit výsledek voleb, což autoři nazývají kontextem voleb. Kontext voleb však dle jejich modelu vysvětluje pouze 5 % variace volební účasti, nicméně závisí na kontextu jednotlivých voleb a konkrétních politik, které jsou jejich výrazným tématem. Konečně se autoři věnovali i vlivu dostupnosti volební místnosti, zde konstatují vztah mezi motivací volit a dostupností a pohodlností volby. Zde dochází k závěru, že pokud je účast u voleb zatěžující, motivace volit se snižuje, přičemž však pokud je vztah opačný, není natolik silný. Jinými slovy kroky usnadňující volební účast ji nezvyšují o tolik, o kolik ji snižují kroky, které mají volební účast ztížit.

Dosavadní výzkum tedy naznačují dvě základní motivace, které přimějí voliče zúčastnit se voleb. Jedna motivace přiměje voliče jít volit z loajality k politickému systému a občanské povinnosti, druhá motivace směřuje ke snaze ovlivnit konkrétní politiky, které mají volení zástupci provádět.

2.6 Hospodářské a politické důsledky stárnutí populace

Stárnutí populace je všeobecně vnímáno jako významný problém, který ohrožuje hospodářskou politiku státu a zejména poté možnost státu garantovat funkční sociální, a především penzijní systém, podobnou výzvu však představuje také pro systém zdravotní, protože starší osoby obecně představují hlavní konzumenty zdravotní péče.

[13] Tyto determinanty poté určují i další vlastnosti jednotlivce jako například to, jak má rád politiku či obecné demokratické hodnoty či vnímání konceptu demokracie a práv a povinností občana v ní.

Z tohoto důvodu se stárnutí populace dostává významné mediální i politické pozornosti. Politická debata ohledně tohoto tématu je o to zajímavější s ohledem na to, že zaprvé vzhledem k tomu, že hlavní finanční břemeno nese produktivní generace, hlavními příjemci těchto programu je generace nejstarší. (Tomeš 2005) To může vést k napětí mezi těmito dvěma skupinami, kdy spolu s přibýváním osob v důchodovém věku, klesá podíl osob ekonomicky aktivních, která vytváří zdroje pro jejich financování. Zadruhé poté, jak jsme si již jasně demonstrovali, představují senioři významnou voličskou skupinu, což z tématu výše důchodů a dostupnosti lékařské péče vytváří podstatné politické téma.

Ze samotného fondu důchodového pojištění jsou vypláceny čtyři druhy penzí, přičemž hlavní podíl výdajů (asi 80 %) vytváří starobní důchody[14], přičemž celkové výdaje na penze činí více než 600 miliard korun. Průměrný důchod v současnosti činí zhruba 18 000 korun, nicméně je třeba zmínit, že jsou v systému výrazné rozdíly mezi jednotlivými důchodci, a tedy pro nezanedbatelnou část z nich se jedná o příjem na hranici chudoby. Dle projekcí Ministerstva práce a sociálních věcí (2020) se samotný systém z důvodu stárnutí populace dostane do znatelných potíží kolem roku 2030, protože není připraven reagovat na změnu věkové struktury české populace. V té, navzdory tomu, že počet obyvatel v zásadě stagnuje, dochází k nárůstu počtu obyvatel starších 65 let. V dnešní době je tento podíl zhruba na 20 % oproti 64 % produktivních obyvatel, nicméně projekce předpokládají snížení tohoto podílu na 56 % obyvatel za současného nárůstu obyvatel v postproduktivním věku přibližně na 29 %. Problémem sociálního systému je, že z pochopitelných důvodů nemůže skončit v červených číslech a v případě, kdy k tomu dojde, je nutné vzniklý deficit uhradit z jiných zdrojů státního rozpočtu, který je v případě vzniku velkých deficitů v této oblasti nepřiměřeně zatížen s ohledem na nutnost hradit ostatní výdaje státu.

Z tohoto důvodu je třeba hledat způsoby, jak udržet celý systém důchodů funkční, čehož je možné docílit buď dalším finančním zatížením pracující populace, případně zvyšováním věku pro odchod do důchodu, nebo snižováním podílu státu na zajišťování důstojného života seniorů. V obou případech nicméně může dojít k ohrožení tzv. mezigenerační smlouvy, dle které dnešní ekonomicky aktivní občané platí penzijní pojištění s očekáváním, že další generace bude stejným způsobem platit v budoucnu penze jim. (Tomeš 2005)

Jak také dokazuje Cambell (2002) na příkladu volebního chování amerických seniorů, otázka sociálního zabezpečení dokáže působit jako silná motivace k volební účasti mezi těmito osobami. Zatímco obvykle souvisí politická aktivita s příjmem v pozitivním vztahu (když roste příjem občana, roste i jeho volební účast), tak v případě osob, které jsou závislé na státní pomoci je vztah opačný, tedy čím nižší je příjem osob, které jsou na tomto příjmu závislé, tím větší je pravděpodobnost, že se budou účastnit

[14] Dalšími penzemi jsou invalidní, vdovská a vdovecká a sirotčí.

voleb, protože jejich závislost na daném programu může být natolik velká a zřejmá, že je motivuje ke snaze chránit své dávky sociálního zabezpečení[15]. Tyto myšlenky do určité míry rozvíjí Paolo Profeta (2002), dle kterého vytváří závislost na sociálním zabezpečení ze strany státu tlak na větší homogenitu seniorů, kteří mají větší motivaci se soustředit na otázku redistribuce bohatství, to nepřímo vede k jejich politické koncentraci kolem stran, od kterých očekávají, že jim zajistí nejvýraznější transfery[16].

Tyto argumenty lze dále zarámovat i v rámci teorie ekonomického hlasování, dle které je popularita stran a volební rozhodování voliče významně ovlivněno vnímaným hodnocením ekonomického výkonu země. Teorie vychází z (již částečně zmiňované) teorie racionální volby a je založená na představě, že lidé se chovají jako jedinci, jejichž hlavním cílem je maximalizace vlastního užitku. To v tomto kontextu znamená, že volič (v našem případě senior) pohlíží na volby jako na prostředek výběru vlády, která pro něj bude nejvíce výhodná a bude z ní mít největší subjektivní užitek (tedy v tomto případě růst penzí). Na druhou stranu je nicméně třeba brát v potaz, že vnímání ekonomické situace, jak ji vnímá tato teorie, je komplexnějším problémem, kdy voliči mohou reflektovat i stav celé národní ekonomiky, respektive to, jak je jim tento stav prezentován a jak jej vnímají zprostředkovaně ze svého okolí. Samotná teorie racionální volby je také kritizována zejména s odkazem na přílišný důraz, který klade na intencionalitu jednání voliče a jeho snahu o maximalizaci užitku bez ohledu na další hlediska sociálního kontextu jeho života. (Mikešová a Šimon 2015) Nicméně výše důchodů zůstává beze sporu pro voliče v seniorním věku významným faktorem, který ovlivňuje jejich životní standard, a je tedy smysluplné o něm v tomto kontextu zvláště uvažovat.

[15] O to více s ohledem na bezprostřední vyhlídku zhoršení jejich životního standardu, která je silným motivátorem i vzhledem k efektu tzv. loss-aversion, který souvisí s tendencí lidí vnímat hůře ztráty ve srovnání se nabídkou zisků totožné velikosti. (Cambell 2003) To se poté projevuje například v debatách o snižování důchodových poměrů a částek, protože to může být interpretováno jako jistá forma ztráty a má to teda silný motivační potenciál.

[16] Na druhou stranu samotný issue voting, tedy volba na základě určité problematiky není sama o sobě příliš obvyklá, protože poměrně často voliči spíše mění své postoje ohledně určitých problematik na základě postojů jejich preferovaného politika či strany, než že mění svou volbu na základě jednotlivých politik. (Lovett 2022) Nicméně to samo o sobě neoslabuje argumentaci, že otázka výše důchodů může být silnou motivací pro účasti u voleb.

3 Metodologie

3.1 Výzkumné otázky

Za výzkumný cíl v obecné rovině kladu popsat motivace, které přivádí seniory (již dříve definované jako osoby starší 65 let) k politické participaci, v mém případě především k volební formě participace. Spolu s tímto záměrem se zřejmě spojuje i otázka demotivací, což je druhá strana též mince. Vnímání motivací je pojato mimo jiné v kontextu vnímání soudobé politiky (například v kontrastu s minulým režimem) a současných politických témat, zejména pak těch, které se bezprostředně týkají této skupiny voličů, což tvoří základ druhé poloviny výzkumných otázek.

- **HVO: Jaké jsou motivy za rozhodnutím ne/účastnit se voleb mezi seniory?**
- VVO 1: Jaká témata jsou pro ně důležitá a motivují je se voleb účastnit?
- VVO 2: Jak senioři vnímají polistopadovou politiku, co jim přináší a jaké v ní vidí limity?
- VVO 3: Jakou má stát hrát roli v zajištění důstojného stáří, dělá pro seniory stát dost?
- VVO 4: Co je podle respondentů příčinou rozdílů v akcentovaných tématech mezi nejstarší a nejmladší generací?

Konstrukce HVO a souvisejících VVO vychází z předpokladu, že mezi seniory existuje odlišný žebříček motivací, kvůli kterým jsou ochotni se účastnit voleb, případně že jsou některé motivace v této skupině výraznější. Zároveň tato skupina čelí specifickým problémům jak vzhledem k jejich pozici ve společnosti a její socioekonomické struktuře, tak i vzhledem k jejich vztahu vůči státu. Z toho lze proto usuzovat, že mohou ve vztahu k politice akcentovat jiná témata, nebo jim přikládat specificky jinou hodnotu.

Další VVO poté reflektují fakt, že tato skupina má nejširší zkušenost s fungováním v politickém systému v naší zemi, a to jak v polistopadovém, demokratickém prostředí, tak mají aktivní zkušenost i z fungování v prostředí normalizačního Československa. Mají tedy poměrně širokou možnost srovnávat oba režimy i s ohledem na vlastní očekávání, která mohli mít od demokratické tranzice. Poslední VVO se zaměřuje na akcentování rozdílů v důrazu na konkrétní témata v mezigeneračním srovnání, což je otázka, která může částečně vysvětlovat i rozdílné voličské preference těchto skupin i jejich obecné hodnocení politiky. Za účelem zodpovězení těchto výzkumných otázek je vytvořen scénář, kdo kterého jsou převedeny v podobě otevřených diskuzních otázek, které předpokládají, že účastníci budou sdílet své zkušenosti a názory, případně je budou prezentovat skrze konkrétní formy projekcí.

3.2 Fokusní skupiny jako výzkumná metoda

Právě cíl, který si tato práce klade, tedy porozumět motivacím a tématům, které stojí za rozhodnutím vybrané skupiny občanů účastnit se voleb, vede ke zvolení fokusních skupin jako ideálního prostředku ke svému dosažení. Samotná metoda byla vytvořena ve dvacátých letech minulého století, nicméně po několik dekád sloužila především v oblasti čistě marketingového výzkumu zejména jako základ pro vytváření dotazníků. Relevanci i pro společenskovědní výzkum začala získávat teprve v 90. letech, přičemž si však zachovala popularitu i mezi marketéry jako nástroj pro získávání „názorů". (Finch and Lewis in Ritchie et al 2003)

Samotná fokusní skupina se definuje jako skupinová diskuze relativně homogenní skupiny 6-12 participantů s moderátorem, který klade otázky ohledně určitého tématu. Další definice o této metodě mluví také jako o detailně plánované diskuzi, která je určena k popisu vnímání určité oblasti nebo neformální diskuze mezi vybranými jednotlivci ohledně specifického tématu specifikovaného výzkumníky. Jak tedy definice naznačují, fokusní skupina se nachází uprostřed cesty mezi metodami, které jsou založeny na interakci mezi výzkumníkem a participantem a mezi těmi, které spočívají na interakcích jednotlivých participantů mezi sebou. (Alasuutari et al 2008)

Cílem fokusních skupin je tedy popsat postoje, pocity, zkušenosti či reakce participantů, které mohou být částečně nezávislé na skupinovém nebo sociálním zasazení, nicméně se mohou lépe projevit skrze interakce v rámci skupiny. Výzkumníkovi také umožňuje získat více informací v průběhu kratšího času a zároveň mu umožňuje prozkoumat míru konsenzu v rámci stanovené skupiny ohledně daného tématu. (Gibbs 1997) Právě vliv skupiny představuje největší výhodu této metody, protože účastníci se mohou cítit v rámci opory více účastníku silněji motivováni vyjevovat své názory, protože nepociťují (ve srovnání například s polostrukturovanými rozhovory) natolik silně roli moderátora, to dále umožňuje zkoumat získané informace ne jen jako součet individuálních názorů účastníků, protože v průběhu fokusní skupiny účastníci nereagují pouze na otázky moderátora, ale i reagují i na podněty dalších účastníků. To vede ke komplexnějšímu odhalení zdrojů chování a motivací.

Pro usnadnění zhmotnění představ účastníků o konkrétních tématech budou využívány i projektivní techniky. Tyto techniky umožňují sbírat data, která se týkají skrytých nebo hůře artikulovatelných postojů, které účastníci zastávají. Jejich podstatou je to, že umožní promítnout vnímání či pocity do nějaké osoby či předmětu, případně jiným způsobem odosobnit své odpovědi a tím se respondenti ve svých odpovědích mohou cítit svobodněji. (Day 1989) Přínos v rámci této práce vidím zejména zaprvé v usnadnění diskuze o některých tématech a poté také určité zkompaktnění celé diskuze, která je poměrně obsáhlá, nicméně projektivní techniky umožňují obsáhnout větší množství pocitů do několika málo výrazů, které by jinak mohly být součástí celé široké části debat.

Samotná kvalita provedených fokusních skupin poté silně závisí na schopnosti moderátora skupinu vést, vysvětlit účastníkům její význam, pomoci jim se cítit konfortně v rámci tématu, posouvat debatu a zejména poté koordinovat interakce mezi všemi členy skupiny.[17] Může mít také sklon zaujímat v rámci debaty svůj postoj, což může znemožnit její interpretaci. Riziko může také vznikat v oblasti skupinové dynamiky, kdy někteří účastníci mohou mít přirozený sklon být více pasivní, či naopak jiní se mohou chovat ve skupině více dominantně. Je také třeba mít na paměti, že se jedná o kvalitativní metodu, která neumožňuje ze získaných dat vytvářet závěry zobecnitelné na celou populaci, což je důležité reflektovat právě zejména při interpretaci výsledků.

3.3 Definice seniorství

Pro samotné provedení fokusních skupin je také nutné získat adekvátní respondenty. To nás staví před otázku, jakým způsobem si správně definovat seniora pro potřeby tohoto výzkumu. I z předchozích částí tohoto textu je zřejmé, že samotné seniorství sebou přináší výzvy, které se však neomezují jen na fyzické či biologické, ale i sociální a ekonomické faktory, ač jsou tyto jednotlivé části mezi sebou mnohdy jasně propojeny. Vidovičová a Rabušic (2003) stanovují tyto faktory, které určují, zda lze člověk vnímat jako starého: fyzický zdravotní stav, věk, ztráta duševní svěžesti, ztráta autonomie, potíže přizpůsobit se změnám, odchod do důchodu, potíže s řešením problémů, narození vnoučete. Zaměřme se však zvlášť na sociální rozměr stáří, to souvisí se změnou sociálního postavení člověka zejména v důsledku odchodu do důchodu. Od toho se odvíjí změna ekonomické situace člověka, ale mnohdy také kvantita a kvalita sociálních kontaktů s dalšími lidmi, což vede k riziku pocitu sociální izolovanosti a snížení adaptibility. (Pacovský 1997)

S ohledem na sociální stáří je tedy za důležitý okamžik považován zejména okamžik odchodu do důchodu. Ten je pro tento rok v České republice stanoven maximálně na 65 let. Je tedy na místě pro maximální zjednodušení procesu výběru účastníku fokusních skupin uvažovat o tomto věku jako o určující podmínce, která by měla obecně zajistit, že účastníci již čelí do určité míry důsledkům sociálního stáří a současně jsou vzhledem k pobírání starobního důchodu do značné míry závislí na sociálním systému

[17] Nicméně ohledně role moderátora v samotných fokusních skupinách se vede debata, kdy existují zastánci obou pólů (jak těch se silným zapojením moderátora, tak těch s jeho omezeným zapojením), více angažovaný moderátor může zajistit dostatečnější pokrytí všech témat, zabránit dominanci některého z řečníků, naopak pokud moderátor nechává skupině více svobody, je možné získat v některých oblastech širší porozumění, které je více „přirozené“, a ne tolik vázané na samotný scénář fokusní skupiny a lze také například lépe identifikovat témata, která jsou pro účastníky zajímavá. (Morgan 1996)

státu.[18] Vedle tohoto také platí, že věk 65 let za hraniční pro nejstarší kategorii považují i další instituce, které za zabývají (zejména) sociologickým výzkumem a demografií jako například ČSÚ či Eurostat.

3.4 Výběr vzorku

V otázce výběru vzorku je třeba nejdříve zvážit dva přístupy, jak je možné jej sestavit, respektive nalézt určitou rovnováhu mezi oběma, protože každý přináší své výhody. První přístup dbá na udržení homogenity vzorku, druhý naopak preferuje jeho vyšší heterogenitu. Výhodou větší homogenity účastníků fokusních skupin je předpokládat, že účastníci budou ochotnější mluvit více otevřeně před skupinou, s níž budou pociťovat silnější spřízněnost. Na druhou stranu však může přílišná homogenita omezovat diskuzi, protože hrozí riziko skupinového myšlení mezi účastníky a malého rozdílu v názorech, což omezuje jednu z důležitých předností této metody, tedy možnost sledovat dynamiku interakcí mezi účastníky. Tomu naopak napomáhá větší heterogenita skupiny, ve které je vyšší šance, že vyniknou odlišné úhly pohledu na zkoumanou problematiku, na druhou stranu může být v některých případech vedení příliš heterogenní skupiny náročnější pro moderátora. (Krueger 2002)

Přestože samotný průběh jednotlivých fokusních skupin je pokaždé jiný vzhledem k charakteristikám jejich účastníků a celkové dynamice mezi nimi stejně tak jako postupně se rozšiřující zkušenosti moderátora, který může do dalších skupin přenášet své zkušenosti z těch předchozích, zůstávají základní charakteristiky účastníků všech skupin obdobné. V mém případě se jedná o hlavní charakteristiku, kterou je věk účastníka alespoň 65 let a to, že se jedná o osoby, které jsou alespoň základně politicky aktivní. Jako základní politickou aktivitu jsem určil účast alespoň ve dvou z posledních čtyř konaných voleb.

Potenciální účastníci byli oslovováni skrze rekrutační dotazník (viz příloha A). Ten kromě úvodního slova obsahoval zaprvé otázky, které vedly ke kontrole klíčových charakteristik (tedy věk a volební účast u posledních 4 voleb), dále poté obsahoval pole pro zanechání kontaktních údajů, aby bylo možné dotyčného oslovit a domluvit konkrétní termín a čas účasti na fokusní skupině. Dotazníky byly distribuovány v papírové podobě mezi posluchači kurzů Univerzity třetího věku MUNI a dále mezi návštěvníky některých aktivit Klubu seniorů Židenice. Osloveným seniorům byl krátce představen obecný cíl mojí práce a jejich význam pro ni, forma, jakou budou rozhovory prováděny

[18] Je nicméně na místě uznat, že toto rozdělení opomíjí problematiku pracujících důchodců. Těch je v celkovém počtu důchodců asi 13 % a běžně pracují na zkrácené úvazky. (více například Potúček 2018) Ti by teoreticky neměli tolik čelit problému sociálního vyloučení či finanční nouzi, na druhou stranu však rozhodnutí pracovat v důchodu může být právě důsledkem některého z těchto faktorů.

a obecná témata, která mě budou zajímat. Zároveň jim nebyla nabídnuta žádná odměna nad rámec drobného občerstvení zajištěného na místě. Účastníci z těchto zdrojů poté byli mezi sebou namícháni do jednotlivých fokusních skupin, aby bylo zajištěno, že se mezi sebou nebudou znát. Zároveň lze vzhledem k oblastem, kde byli senioři oslovováni, očekávat, že se bude jednat o osoby s vyšší společenskou a občanskou aktivitou (to podporují i již zmíněné odpovědi na otázky týkající se volební účasti) a také s vyšším průměrným vzděláním. Další charakteristikou, která může ovlivnit výstupy fokusních skupin je výrazně nadpoměrný počet žen nad počtem mužů, kdy z celkového počtu 21 účastníků bylo pouhých pět mužů. Pro zachování alespoň základní heterogenity skupin bylo těchto 5 mužů rozděleno tak, aby v každé skupině byl alespoň jeden. Jinými slovy s výjimkou jedné skupiny byl v každé z nich právě jeden muž a ostatní byly ženy.

Důležité je také určit, jaký počet fokusních skupin má být proveden za účelem zisku dostatečného množství dat pro zodpovězení výzkumných otázek. Většina výzkumníků se v tomto směru shoduje, že projekt by měl sestávat z provedení 4 až 6 fokusních skupin. Poté jsou obvykle data zasaturována a výzkumník dále nezískává příliš mnoho nových informací. Vyšší počet fokusních skupin dává smysl pouze v případě vytváření rozličných segmentů účastníků. (Morgan 1996)

3.5 Vyhodnocování fokusních skupin

Pro samotné vyhodnocení získaných informací je potřeba skloubit dvě částečně protichůdné podmínky. Na jednu stranu musí být data redukována, aby bylo možné s nimi reálně pracovat, na druhou je však třeba dostatečně zachovat kontext celé komunikační situace, aby nedošlo ke zkreslení výpovědi. Zde také vzniká problém, že potřeba nalézt rovnováhu mezi redukcí informací a jejich současným zachováním (a získáním podstatných částí) klade poměrně vysoké nároky na analytika, který musí mezi informacemi hledat logické vazby a spojovat je do širších výpovědí, které se týkají stanoveného tématu.[19] Pro vyhodnocení dat je tedy třeba nastavit dobře strukturovaný postup, například dle Hendla (2016), který navrhuje postup Milese a Hubermana, a vedle prvotní redukce získaných dat, kterou získáme z transkripcí jednotlivých fokusních skupin a jejich následného kódování, klade důraz na grafickou organizaci a kategorizaci získaných informací do tabulek, schémat či map. To také umožňuje skládat dohromady kaskády informací či bloky společných jmenovatelů, které spojují uvažování našich respondentů o problematice, či částečně rekonstruovat jejich úvahové postupy, což následně umožňuje zodpovědět výzkumné otázky a generovat závěry. Samotným

[19] A zároveň se musí vyvarovat riziku nadinterpretace, to znamená, že hledá v datech více, než v nich reálně je například z důvodu vlastního očekávání nějakého výsledku

preferovaným analytickým postupem je kvalitativní obsahová analýza, která umožňuje systematicky shrnout všechny relevantní výstupy z fokusních skupin.

V otázkách, kde jsou účastníci dotazováni na asociace je v omezené míře také relevantní využití kvantitativní zpracování těchto informací zejména v případě, kdy se některé odpovědi opakují, což umožňuje jasně znázornit a poukázat na hlavní asociace spojené se stanovenými pojmy.

Další otázkou, se kterou je třeba se vypořádat, je také to, co je v tomto případě hlavní jednotkou analýzy, zda jsou to samotné fokusní skupiny, nebo jednotlivci, kteří v těchto skupinách hovoří. (Alasuutari 2008) Navzdory silnému argumentu pro využívání fokusních skupin jako analytických jednotek (vzhledem k jejich určité unikátnosti při každém opakování) považuji za vhodnější analyzovat získané informace více hromadně, kdy fokusní skupiny slouží zejména jako nástroj, který skrze diskuzi umožňuje vytvořit vždy mírně odlišnou situaci a tím poodhalovat některá nová témata či odlišné pohledy na některé z témat.

3.6 Scénář a obecný průběh fokusních skupin

Základem vedení fokusních skupin je vytvoření kvalitního scénáře, který provádí moderátora a účastníky jednotlivými rozhovory tak, aby bylo zajištěno, že zazní všechna podstatná témata, což s ohledem na podstatu výzkumné metody a rozličnou dynamiku každé skupiny nemusí být jinak zaručené. Zároveň to však také znamená, že scénář funguje především jako průvodce, který usnadňuje vedení rozhovorů a jejich srovnatelnost mezi sebou, nicméně je možné jej využívat relativně volně s ohledem na průběh jednotlivých rozhovorů. Tato podkapitola tedy shrnuje obecný průběh fokusních skupin a hlavní témata a otázky, které byly ve všech fokusních skupinách uvedeny. Samotné fokusní skupiny probíhaly v učebnách v rámci Fakulty sociálních studií MU, účastníci měli k dispozici drobné občerstvení v podobě vody a minerálek a také sušenky a oplatky pro navození pohodlnější atmosféry.

Před samotným začátkem diskuze byl účastníkům krátce popsán cíl výzkumu, bylo zdůrazněno, že cílem je získat jejich upřímné názory a pohledy na stanovovaná témata, cílem výzkumu není jejich názory hodnotit, a tedy že je více než důležité, aby se nebáli jakýkoli názor říct nahlas. Zároveň jsem je požádal, aby respektovali i odlišné názory dalších diskutujících a zásady otevřené diskuze a také aby se neostýchali reagovat i jeden na druhého a nereagovali pouze na položené otázky. Následně jsem je požádal, aby na nahrávku vyjádřili souhlas s nahráváním pro potřeby přepisu a analýzy. Na závěr úvodní části jsem pro otevření diskuze všechny účastníky požádal, aby se vedle souhlasu s nahráváním ve dvou větách představili a uvedli, čím se živili v profesním životě, případně čemu se věnují ve volném čase.

Po této úvodní části následoval první blok samotné diskuze, který se týkal hodnocení současné české politiky. V rámci toho měli účastníci za úkol nejdříve popsat svému

přiteli v zahraničí, jak se žije v České republice. A poté v rámci asociačního cvičení popisovali, co se jim vybaví, když se řekne „česká politika“. Po diskuzi na toto téma v rámci bloku následovalo projektivní cvičení, kde na jednotlivá uvedená slova a slovní spojení účastníci sdělovali, co je jako první ve spojitosti s tímto napadne, Nakonec účastníci hodnotili konkrétně pocit z toho, co nabízí seniorům život v České republice.

Další část se věnovala přímo motivacím a demotivacím k volební participaci. Tato část byla výrazně více debatní, kdy účastníci diskutovali, proč mají pocit, že má smysl k volbám chodit, nebo naopak co konkrétně seniory od účasti odrazuje. V rámci diskuze byli účastníci také vyzváni, aby se pokusili tyto motivace srovnat s mladšími generacemi, zda pociťují v některých oblastech odlišnosti a čím jsou tyto odlišnosti způsobeny

Následně se diskutovala témata současné politiky opět s přihlédnutím k vnímání mezigeneračních rozdílům. Diskutující probírali témata, nad kterými by uvažovali, při rozhodování zda se voleb zúčastní i obecně témata, která jsou pro ně při vnímání politiky zvlášť důležitá. V druhé polovině tohoto bloku měli senioři uvažovat o tématech, která jsou podle nich důležitá pro mladou generaci a v čem (pokud v něčem) se liší od jejich. Čímž se plynule přešlo k otázce na vnímání existence mezigeneračního střetu o podobu politiky.

Poslední část diskuze se zaměřovala na konzumaci politiky, ptal jsem se zejména na kanály skrze které účastníci politiku sledují, s kým o ní diskutují a jaké to v nich obvykle vzbuzuje emoce.

Celá diskuze obvykle trvala mírně přes 60 minut, nicméně s ohledem na specifika jednotlivých skupin trvala diskuze v některých případech déle (maximální délka byla v případě 2. fokusní skupiny 80 minut) a byla živější, či bylo třeba větších moderačních zásahů, aby debatu neovládl pouze jeden nebo dva účastníci, ale diskuze probíhala více rovnoměrně. Také samotná témata se v některých skupinách setkala s aktivnější odezvou než v jiných, nicméně se povedlo v rámci všech skupin všechna témata probrat v dostatečné míře. Zároveň se některé motivy či myšlenkové pochody po čtyřech sezeních začaly opakovat. Pro účely výzkumu jsem tedy stanovil, že daný počet provedených fokusních skupin byl dostatečný.

3.7 Limity výzkumu

Limity výzkumu z velké části plynou z toho, co již bylo řečeno, a souvisí to převážně s podstatou vybrané metody. Prvním limitem z ní plynoucí je otázka osoby výzkumníka, respektive v tomto případě moderátora fokusní skupiny. Ten má významný vliv na jak na průběh jednotlivých fokusních skupin, tak i na interpretaci jejich výsledků. Při svém nevhodném přístupu (například skrze podsouvání názorů nebo návodné otázky) může ovlivnit odpovědi, které diskutující účastníci poskytují, a současné poté může podvědomě mít sklon vybírat si z diskuzí pro interpretaci ty části, které

odpovídají tomu, jaký chce vytvořit závěr, případně může dojít k chybné interpretaci. Dalším omezením plynoucím z metody je její kvalitativní povaha, která neumožňuje získané výsledky generalizovat na celou populaci a každá konaná fokusní skupina je ve své podstatě originální. Nicméně tento limit se projevuje zejména v nutnosti adekvátně formulovat závěry, které z empirické části získáme, protože ambicí této práce nemůže být vytvoření obecně platného závěru, ale snahou je spíše poskytnout hlubší vhled do problematiky a prezentovat pohledy, názory a pocity účastníků.

Další limit souvisí se způsobem výběru účastníků a jejich omezené heterogenitě, kdy se vzhledem k tomu, že byli převážně vybíráni z podobné oblasti, dá očekávat, že se bude jednat o zástupce vyšších socioekonomických vrstev v rámci skupiny seniorů[20], to může omezovat pestrost názorů, kdy mohou být více upozaděny ty pohledy, které více zastávají senioři z nižších, případně sociálně izolovanějších socioekonomických vrstev. Na druhou stranu (jak bylo zmíněno v kapitole o výběru vzorku), vyšší homogenita účastníků může vést k větší ochotě otevřeně vyjadřovat své pohledy na problematiku, což může umožnit poskytnout úplnější pohled této skupiny seniorů. Stejný částečný problém v heterogenitě může představovat nižší zastoupení mužů ve fokusních skupinách, kdy poměr je vychýlen výrazně ve prospěch žen. To může mít za důsledek výraznější zachycení zkušenosti žen, které se mohou v některých oblastech lišit například z toho důvodu, že mohou mít pevnější vztahy s rodinou (starost o vnoučata byla běžně zmiňována již při rekrutaci), ale mohou také více čelit finančním problémům vzhledem k obecně nižším průměrným důchodům žen.

[20] Jedná se o osoby z města a vzhledem k tomu, že hlavním zdrojem účastníků byla Univerzita třetího věku, tak se jedná o osoby minimálně se středoškolským vzděláním a také se dá předpokládat, že mají vyšší společenskou aktivitu, což samo o sobě může souviset s dalšími charakteristikami.

4 Empirická část

4.1 Vývoj volební účasti věkových skupin v České republice

Trendy, které popisují teorie představené v teoretické kapitole, lze do určité míry sledovat i v prostředí České republiky s jedinou výjimkou voleb v roce 1990, kdy byla volební účast všeobecně na úrovni zhruba 97 % nehledě na věk voliče. Podobně i v roce 1992 se pohybovala volební účast všech skupin voličů kolem podobné hodnoty (85 %). To lze pochopitelně přisuzovat zejména optimistické polistopadové atmosféře a určitému nadšení ze svobodných voleb.

Nicméně od roku 1996 je rozdíl mezi volební účastí nejmladší a nejstarší skupiny obvykle minimálně deset procent, přičemž v samotném roce 1996 se jednalo dokonce o 17 p.b. Zmiňme nejdříve, že pokles volební účasti se dotkl všech věkových skupin, nicméně rozdíly byly v míře jejího propadu. Zatímco u osob starších 60 let je pokles mezi lety 1992 a 2010 o 16 p.b., věková skupina 18-29 let za stejné období zaznamenala pokles o 31 % a skupina 30-39 let pokles o 27 p.b.. Pokud se poté odpoutáme od věkových skupin, ale pohlédneme na volební účast generačně, nejvyšší míru volební účasti prokazuje v tomto období generace narozena mezi lety 1936-1945. Volební účast nejmladší skupiny v tomto období průběžně klesá s výjimkou let 1998 a částečně 2010, což lze spojit s nástupem nových stran, které byly zaměřeny na liberální voliče (Unie Svobody, respektive TOP09)[21]. Nad rámec těchto výkyvů je však struktura a účast voličů stabilní až do voleb 2017. (Häuberer a Linek 2012) Stabilitu lze vidět i v rámci nejstarší věkové kategorie, kde je znatelný pouze dopad všeobecného snížení volební účasti v rámci voleb v roce 2002.

Tabulka 2: Vývoj volební účasti u voleb do Poslanecké sněmovny PČR podle věkových kategorií v letech 1998-2017 (v %)

	1998	2002	2006	2010	2013	2017
18-35 let	68	49	51	55	53	53
36-60 let	76	61	69	64	63	62
61 let a více	79	64	75	71	70	71

Zdroj: simar.cz 2017

[21] Za zajímavé lze označit, že navzdory tomuto vlivu ve volbách v roce 1998 a 2010, v roce 2017 se na volební účasti nejmladší skupiny voličů neprojevuje nástup liberální Pirátské strany navzdory tomu, že tato strana má jinak v rámci této skupiny velice silnou podporu (ve věkové skupině 18-24 let získává přes 50 % hlasů, ve skupině 25-35 let poté 28 % hlasů; Eibl, Gregor et al 2019)

K rozdílu oproti předchozím volbám nicméně dochází v roce 2021. V těchto volbách narostla účast zejména nejmladší věkové skupiny na zhruba 63 %. Naopak ačkoli byla volební účast nejstarší věkové skupiny tradičně kolem 70 %, došlo u ní jako u jediné skupiny k mírnému mezivolebnímu poklesu. (PAQ Research 2021) Je otázkou, zda důvodem byla témata, která tuto skupinu dostatečně nemotivovala k účasti, nebo například dopad pandemie onemocnění Covid-19, které mohlo mít vliv vzhledem k obavě o své zdraví v případě návštěvy volební místnosti, kde se může typicky shlukovat větší množství osob.

Pro představu o tom, jak voličsky zajímavou skupinou co do počtu hlasů senioři v jednotlivých volbách představovali, uveďme, že ve volbách v roce 1998 volilo zhruba 1,2 milionu seniorů, tedy více než kolik dohromady získala KDU-ČSL, Unie svobody a Demokratická unie.[22] V roce 2002 při uvedené volební účasti se jedná o množství zhruba 960 000 seniorů, což dává dohromady zhruba 20 % všech hlasů, podobně jako ve volbách v roce 2006. V roce 2010 by 1,1 milionu seniorských voličů mělo přibližně stejnou sílu jako obě nejsilnější strany, které z voleb vzešly. V roce 2013 by hypotetická strana, která by sesbírala všechny voliče z této skupiny, ve volbách zvítězila s náskokem více než 100 000 hlasů. A konečně ve volbách 2017 by takové uskupení mělo více hlasů než ODS a SPD dohromady. I v České republice lze tedy označit tyto voliče za jednu za hlavních skupin, na jejichž vůli stojí finální výsledek voleb vzhledem k jejich rostoucímu počtu a obecnému množství, ve kterém se účastní voleb. Musíme však mít dále na paměti, že, jak již bylo řečeno, je náročné s ní pracovat jako s homogenním celkem, což omezuje možnost činit z tohoto rozsáhlejší závěry.

4.2 Obecný popis složení fokusních skupin

Vybraní účastníci byli pozváni na účast ve čtyřech fokusních skupinách, které proběhly 30. a 31. března. Jak bylo zmíněno v předchozí kapitole, čtyři fokusní skupiny by měly být obvykle dostatečné pro sesbírání dostatečného množství dat pro uspokojivé zodpovězení výzkumných otázek. Nicméně k tomuto byla raději ponechána rezerva několika účastníků z těch, kteří projevili zájem, nicméně neměli možnost se zúčastnit v žádném ze stanovených termínů, kdyby bylo třeba provést další fokusní skupiny z důvodu nedostatečné saturace dat pro zodpovězení výzkumné otázky. Cíleně byl plánován spíše nižší počet účastníků ve skupinách, což usnadňuje moderaci a poskytuje jednotlivým účastníkům dostatek prostoru, aby mohli v co největší šíři sdělit své názory bez

[22] Není bez zajímavosti, že strana Důchodci za životní jistoty, která se hlásila jako reprezentant hodnot seniorů získala v těchto volbách 183 tisíc hlasů, tedy zlomek z celého množství.

toho, aby byli z časových důvodů přerušováni a slovo bylo předáváno dále. Harmonogram a složení skupin bylo plánováno následovně:

Tabulka 3: Harmonogram fokusních skupin

1. Fokusní skupina	30. 3. 2023	5-6 účastníků
2. Fokusní skupina	30. 3. 2023	5-6 účastníků
3. Fokusní skupina	31. 3. 2023	5-6 účastníků
4. Fokusní skupina	31. 3. 2023	5-6 účastníků

Samotné fokusní skupiny se odehrávaly v budově Fakulty sociálních studií MU, je tedy zajištěn fyzický kontakt mezi účastníky. Každé jednotlivé setkání bylo nahráváno se souhlasem všech účastníků, přičemž vedle zvukové nahrávky byla vytvořeno i video, které usnadňuje analýzu vzhledem k tomu, že oproti pouze zvukové stopě umožňuje brát v potaz i další projevy účastníků a zároveň usnadňuje orientaci v jednotlivých skupinách, protože je snazší si vybavit celou diskuzní situaci v co možná největší komplexnosti, to může poskytnout doplňující informaci vedle samotné transkripce a analýzy mluveného slova, která je jinak samozřejmě hlavním zdrojem informací pro zodpovězení výzkumných otázek.

Všech fokusních skupin se nakonec dohromady zúčastnilo 20 osob, v každé z nich bylo pět účastníků. Z nich, jak již bylo uvedeno, bylo 16 žen a 4 muži. Jednalo se ve všech případech o osoby s minimálně středoškolským vzděláním s maturitou. Ve všech případech byli účastníci již ve starobním důchodu, uvádím nicméně poslední vykonávanou profesi, v některých případech si stále přivydělávali na částečný úvazek ve svém nebo příbuzném oboru. Zároveň je nutno zmínit, že až na jednotlivé výjimky (kteří se zúčastnili tří voleb) všichni respondenti, kteří byli ochotní se zúčastnit fokusních skupin, se zúčastnili všech čtyř uplynulých voleb. Jedná se tedy o nadprůměrně voličsky motivované osoby, což je nicméně očekávatelné vzhledem k tomu, že i účast na fokusní skupině je obdobnou formou aktivity, a tedy jsou k ní více nakloněni lidé, kteří splňují tuto charakteristiku. Tyto základní informace jsou případně uvedeny u popisu daných fokusních skupin u jednotlivých účastníků.

První fokusní skupina byla složena ze čtyř žen a jednoho muže její konečná délka byla 55 minut, samotná diskuze byla v tomto případě ze všech skupin nejkonsenzuálnější, přičemž žádný diskutující nebyl výrazně dominantnější ani rezervovanější než ostatní, složení bylo následující:

- Pan Rudolf, ekonom, stále pracující na částečný úvazek
- Paní Dana, lékařka, stále pracující na částečný úvazek
- Paní Zdeňka, administrativní pracovnice
- Paní Jana, rozhlasová hlasatelka

- Paní Eva, lékárnice

Druhá skupina byla také složena ze čtyř žen a jednoho muže, přičemž jedna žena se ten den musela odhlásit a přeložil jsem ji do skupiny v následujícím dni, ze které se mi již dříve jeden účastník také odhlásil, přesto zůstalo v této skupině 5 osob. Jednalo se o nejdelší fokusní skupinu, trvala 80 minut. Skupina byla nejméně konsenzuální, kdy zde byla nejvyšší názorová rozličnost mezi účastníky, to vedlo v několika okamžicích ke sporům a výměnám názorů, které nicméně byly mírné intenzity. Jeden účastník měl sklon být více dominantní a unikat od tématu a bylo nutné jej mírnit.

- Pan Vladimír, výpravčí
- Paní Zdeňka, projektová manažerka
- Paní Jarmila, knihovnice
- Paní Mária, učitelka
- Paní Eva, administrativní pracovnice

Třetí skupina proběhla v druhém dni a zúčastnilo se všech 5 naplánovaných účastníků. Diskuze ve fokusní skupině trvala 65 minut. Konsenzus zde byl vysoký v odpovědích na základní otázky, nicméně lišily se některé motivy či argumentace účastníků, to vedlo k výměně názorů mezi účastníky, které však byly zcela korektní. Jedna účastnice měla silný sklon unikat od tématu k osobním příběhům.

- Paní Jana, IT rozvojová manažerka
- Paní Jitka, učitelka, stále pracující na částečný úvazek
- Paní Marie, lektorka německého jazyka, stále pracující na částečný úvazek
- Pan Jiří, podnikatel
- Paní Lenka, zaměstnankyně ve veřejné správě

Ze čtvrté skupiny se také jedna účastnice odhlásila, nicméně byla nahrazena účastnicí přeloženou ze skupiny číslo 2. Ve skupině byl opět jeden muž a zbylé byly ženy. Celá diskuze v závěrečné fokusní skupině trvala 60 minut. Konsenzus byl ve skupině poměrně vysoky, přičemž jeden diskutující měl silný sklon k dominanci, což chvílemi vedlo k tomu, že nastoloval témata, což jsem se nicméně snažil omezovat, jedna účastnice byla silně submisivní a odpovídala v zásadě jednoslovně, její přínos ve skupině byl tedy velmi omezený.

- Pan Jan, obchodní ředitel
- Paní Zora, zaměstnankyně ve veřejné správně
- Paní Dagmara, podnikatelka
- Paní Vlasta, učitelka tance, stále pracující na částečný úvazek
- Paní Hana, laborantka

Obecně si tedy byly skupiny skupinovou dynamikou mezi účastníky poměrně podobné. To může být vhodné, protože se dle mého názoru povedlo ve všech skupinách úspěšně nastolik příjemnou diskuzní atmosféru, která nejvíce motivuje diskutující k otevřenému vyjádření svých názorů. Nejodlišnější byla FG2, která byla více napjatá vzhledem k pohledu jednoho z účastníků na většinu otázek, který se silně odlišoval od názoru ostatních účastníků, díky čemuž místy vznikaly neshody, ty však nikdy nepřerostly přes nezvladatelnou mez. Mírně odlišnou dynamiku bylo možné sledovat i ve FG4, kde se jeden z účastníků aktivně ujímal slova při každé příležitosti, a tedy určitá část diskuze byla více reaktivní s ohledem na to, co daný účastník uvedl.

I personálně si byly skupiny podobné, kdy ve všech převažovalo zastoupení žen a z již představených důvodů se jednalo vždy o minimálně středoškolsky vzdělané osoby. S FG2 ve všech skupinách byl alespoň jeden senior, který stále pracuje na částečný úvazek.

I díky relativní homogenitě všech skupin a jejich vzájemné podobnosti se i v rámci počtu fokusních skupin, který byl na dolní hranici počtu, který je pro tento typ výzkumu běžný, docílilo toho, že mnohé motivy a v některých případech i konkrétní formulace či slovní spojení začaly ve skupinách opakovat. To naznačuje dostatečnou informační saturaci, tedy že většina běžných motivů byla již v rámci fokusních skupin zachycena. Případné odchylky mezi skupinami nenaznačovaly přítomnost vyloženě nových informací, ale spíše odlišný způsob formulace či odlišnosti v odůvodnění některých postojů, což je nicméně pochopitelné s ohledem na odlišné individuality účastníků. Naopak informace získané v některých případech umožnily identifikovat v rámci fokusních skupin konkrétní rozdílné skupiny a popsat jejich postoje k nastoleným problematikám. To naznačuje, že i v rámci homogenní skupiny nejsou ve všech případech postoje totožné napříč celou skupinou, nicméně jsou v ní přítomné určité vzorce či postoje, které jsou společné pro konkrétní části účastníků mých fokusních skupin, což může souviset s již zmiňovaným rozdílem v dalších sociodemografikých charakteristikách účastníků, které přesahují jednoduché určení na základě věku.

Na druhou stranu je zřejmé, že témata fokusní skupiny se v některých případech zaměřovaly na poměrně široká témata s vysokou šíří možné interpretovatelnosti, což vedlo k tomu, že v některých skupinách se diskuze mohla stočit k tématům či motivům, které nebyly opakovány v dalších skupinách, nicméně k tomu vedlo zejména z důvodu odlišného výkladu některého tématu ze strany jednotlivců v rámci skupiny. V takovém případě se objevily některé motivy, které nebyly

replikované v dalších skupinách[23], nicméně se jednalo obvykle o okrajová témata, která mnohdy ani přímo nesouvisela s výzkumným cílem této práce, respektive tato souvislost mohla být nepřímá a za účelem vyčerpání i těchto okrajových témat by bylo zřejmě třeba velké množství dalších fokusních skupin.

4.3 Analýza rozhovorů s účastníky fokusních skupin

Tato část bude tematicky rozdělena tak, aby jednotlivé části poodhalovaly názory diskutujících účastníků na předkládaná témata, což zpřehlední zodpovězení uvedených výzkumných otázek. Protože otázka ochoty volebně participovat nepochybně souvisí s vnímáním a postojem k samotnému politickému systému a také k předpokládanému vlivu určité historické zkušenosti (jak bylo naznačeno v teoretické části), první část se věnuje určitému kontextu v podobě popisu nazírání na politickou situaci v České republice.

4.3.1 Spokojenost s životem a společensko-politickou situací v České republice

Účastníci byli instruováni a skrze doplňující otázky byli také vedeni, aby situaci popisovali v co možná největší šíři, a to jak tematicky, tedy aby se nezaměřovali jen na politickou situaci, ale obecně na okolnosti svého každodenního života, ale také časově, čímž jsem se snažil oslabit vliv vztahu k současné politické situaci v zemi, ten byl přesto pochopitelně v rámci všech diskuzí přítomen. Základní otázkou pro tuto část bylo „Co byste zmínili, kdyby se Vás zeptal přítel, který žije v zahraničí zeptal, jak se Vám žije v České republice?“. Otázka tedy byla položena poměrně široce a dovolovala účastníkům ji pojmout podle svých preferencí tak, aby mohli uvést ta témata, která osobně vnímali za nejdůležitější pro hodnocení svého života v Česku. Všichni účastníci se do různé míry shodli, že co do materiálního zajištění se jim žije dobře, opakovaně zazníval pojem „nad poměry“, což i z další diskuze reflektovalo současnou veřejnou debatu o výši důchodů. Spolu s otázkou „života nad poměry“ senioři hovořili o otázce solidarity se zbytkem společnosti a také o tom, že je třeba se uskromnit a člověk by se dle jejich názoru neměl obracet ke státu. To do určité míry reflektuje i to, o jakou socioekonomickou skupinu osob se jedná.

[23] Jako příklad takového tématu uvedu odklon k otázkám regionalismu (pozice Brna a Moravy v rámci ČR) v kontextu debaty o politické situaci v České republice. Toto téma bylo zmíněno v jediné skupině z podnětu jednoho účastníka, pro kterého se zřejmě jedná o důležité téma, nicméně v dalších skupinách se podobná informace nevyskytovala ani v náznaku, a lze ji tedy považovat spíše za důsledek individuálních zájmů jediného účastníka než za systematizovatelný znak celé skupiny či podskupiny.

Účastníci také měli zřejmý sklon využívat srovnání s předlistopadovým režimem, který převážně vnímali zejména negativně, nicméně zejména ve FG 2 (ale v náznacích i v ostatních skupinách) se debata do určité míry stočila i na otázku ne zcela naplněných nadějí, které si diskutující spojovali s přeměnou režimu. A v duchu tohoto také mohu zmínit nejčastěji se objevující kritiku, kterou lze (a v rámci doplňujících otázek to tak vnímali i senioři ve fokusních skupinách) považovat za určitý protiklad pozitivně vnímaného materiálního zajištění. Tato kritika souvisela zejména s negativně vnímaným zajištěním v nemateriální oblasti, zejména v oblasti nedostatečného pocitu spravedlnosti a také mezilidských vztazích, toto téma zaznívalo ve dvou kontextech, zaprvé obecně ve vztahu jeden k druhému, a poté více konkrétněji ve vztahu mladé generace, kde otázka výchovy mladé generace byla vnímána jako důležité a mnohdy palčivé téma, kterému se budu věnovat v samostatném úseku.

„Když to srovnám s dřívějškem, ale aji tady s Asií, s Afrikou, tak si žijem krásně, takový ty životní potřeby a tak máme splněný. Ale co se mi nelíbí a co člověk tak očekával tady poté, jak já říkám v uvozovkách „slavné" revoluci v tom 89., že se to změní. Tehdy se říkávalo, že komunisti to tady rozkrádajou a dělají si, co chtějí, no a ono se ukázalo, že se to vlastně nijak nezměnilo. Mně to někdy přijde snad, že jsou tyhle věci ještě horší než za těch komunistů. (...) A prostě když člověk má to materiální zajištění, tak si říká, proč by to další nemohlo být taky lepší, no a ono není a asi ani nebude" (Vladimír, FG2)

„Když to srovnám s tím co znám a co jsem všechno prožila, není nám zle, žijeme si dobře, já bych řekla, že možná až nad poměry (...) ale to, co teď vidím, ten děsný nedostatek odezvy, vy nevíte, co tam dělají a každý někdy dělá chyby, ale vy nevíte, jestli dělají něco dobrého nebo špatného, a to se snad ještě zhoršilo." (Jana, FG1)

Ve FG 1 a FG 3 se debata samovolně převedla i do oblasti stavu životního prostředí, jehož současný stav v České republice je vnímaný převážně negativně, na druhou stranu diskutující vnímají zlepšení a opět se obrací ke srovnání s minulým režimem. Nicméně (a zde je možné sledovat určité spojitosti s pocitem horších mezilidských vztahů a chování obecně) mají účastníci pocit, že starost o životní prostředí je spíše formálního charakteru a že lidé se reálně o životní prostředí stále příliš nestarají.

Účastníci v několika fokusních skupinách také vyjádřili obavu z probíhající ruské agrese na Ukrajině a obavu z rozšíření konfliktu do České republiky. I s ohledem na zmíněné dobré životní zajištění těchto seniorů v současnosti lze říci, že z důvodu této události pociťují určité obavy zejména do budoucna, kdy je pro ně možnost nového konfliktu znepokojivou představou vzhledem k jejich životu, který celý strávili v míru a v kontrastu s vyprávěním jejich rodičů a prarodičů o zkušenostech z druhé světové války.

Dále jsem se účastníků ptal na asociace s některými pojmy, které jsem považoval za důležité pro pochopení jejich vnímání společensko-politické situace v České republice nebo které jsou běžně přítomné ve veřejné diskuzi.

Prvním takovýmto pojmem byla „česká politika". Ta měla zejména fungovat pro propojení a kompletaci informací, které jsem chtěl získat z odpovědí na první otázku. Asociace byly převážně negativního charakteru.[24] Na druhou stranu při doplňujících otázkách většinou účastníci zmiňují, že nemají pocit, že situace konkrétně v české republice není v zásadě horší, než je v jiných evropských zemích a také se opět samovolně objevuje sklon ke srovnávání s předchozím režimem, kdy respondenti opět uvádějí, že si myslí, že je situace lepší, než byla za minulého režimu. V širších odpovědích se nicméně zejména propisoval pocit zklamání.

„Já jsem si myslela, že se po revoluci zformujeme do nějaké demokracie s nějakou kulturou trošičku rychleji a že získáme víc lidí pro tenhle směr myšlení, tak to jsem zklamaná, ale zase beru to, že politické boje jsou všude na všech stranách a že ty kampaně že musí vypadat tak, aby se ty strany prosadily, takže je to třeba celé trochu víc vyhrocenější." (Jana, FG3)

Další asociace měly plynout ze spojení s životním prostředím. Jak již bylo řečeno, toto téma částečně vyplynulo organicky již v rámci úvodní debaty, a tedy získávání asociací probíhalo spíše v návaznosti na tuto diskuzi. Tu lze označit za poměrně důležitou pro seniory i s ohledem na to, že ji zmínili i samovolně. V tomto případě nicméně lze mluvit o dvou vzájemně si odporujících přístupech, které se v diskuzích projevily. První hovořil o životním prostředí jako o „nafouknuté bublině" a „přeháněném tématu", tedy přistupoval k celému tématu se skepsí a často ho spojovali se skepsí k environmentálním cílům Evropské unie. Druhá pozice, kterou diskutující zastávali, byla poté přímo opačná. Tato pozice vnímala nedostatky v životním prostředí jak v České republice, tak globálně a byla kritická k míře znečištění a neaktivitě českého státu a české společnosti v této oblasti. Ve FG1 a FG3 rezonoval zejména příklad otravy Bečvy, kterou diskutující pokládali za příklad špatně fungující státní ochrany přírody. Na druhou stranu v některých případech zazněl i pocit, že dochází k částečnému zlepšení v této oblasti.

Další oblastí, ke které měli účastníci vyjadřovat své asociace byl „řetězový e-mail". Převážné asociace v této oblasti souvisely s pocitem hrozby, případně obtěžovanosti, vedle toho se objevila například slova jako „nemoc" či „šílenství". Opět se zde zřejmě projevila specifická povaha účastníků fokusních skupin, kdy se k tomuto fenoménu všichni účastníci vyjadřují do různé míry kriticky. A co mohu označit za překvapivé, tak bylo výrazná míra, v jaké se účastníci s řetězovými maily setkali, kdy pouze jediná

[24] Reprezentovaný například termíny jako „velký bordel", „diletantství", „neupřímnost", „zklamání", „vyhrocenost".

účastnice uvedla, že se s tímto nikdy nesetkala. V převážné míře účastníci hovořili o nějaké prvotní snaze s původci těchto e-mailů komunikovat, pokud byli z nějaké oblasti jejich bližších známých, co však bylo v takovém případě typické a bylo zmíněno v několika FG, byla určitá míra rezignace, která souvisela s neúspěšnou snahou s těmito původci rezignovat. V rámci FG2 proběhla i krátká diskuze ohledně ztráty některých přátel na základě tohoto. To lze navázat na diskuzi o sociálních bublinách, kdy tyto případy reprezentují vznikání uzavřených informačních skupin, které spojují konvenující politické názory. Vedle tohoto si s řetězovými e-maily účastníci často spojují špatnou formu, jakou jsou psány (typicky zmiňované jsou pravopisné chyby), které je odrazují od toho, aby na takovouto komunikaci reagovali.

S ohledem na aktuálnost v současné společenské debatě a zároveň relevanci pro zvolenou skupinu respondentů bylo posledním představeným tématem „růst důchodů". Toto téma opět v některých skupinách navazovalo na úvodní diskuze o životě nad poměry. Z toho plyne i směr, kterým se ubírala obecně diskuze na toto téma. Účastníci obecně reflektovali, že existují důchodci, kteří mají problém s životními náklady, nicméně zároveň dodávali, že oni tuto osobní zkušenost nemají. Naopak byl opakovaně zmiňovaný motiv solidarity důchodců se zbytkem ekonomiky a mladšími generacemi (typicky zmiňované byly rodiny s dětmi).

„Podívejte se na tu, jak se říká sendvičovou generaci. Z jedné strany se mají starat o malé děti a z druhé strany mají důchodce, to přece není možný, aby žili v hrubém z toho, z čeho my si žijeme v čistem. To už je opravdu zvěrstvo." (Zora, FG4)

Ve FG 1 a FG 2 a FG 3 byl na druhou stranu kritizovaný postup, kterým v případě současné mimořádné valorizace penzí postupovala současná vláda. Účastníkům se nelíbilo neprůhledné provedení a přílišná politizace celého problému (zejména jeho odsouvání v souvislosti s prezidentskými volbami).

„Mně to ani tak nevadí, nebo jako když má někdo míň peněz tak to samozřejmě vadí každýmu, ale mně spíš vadil ten styl, jakým k tomu přistupovali. Vždyť to museli vědět už minulej rok, že tu něco takového bude, ale raději čekali kvůli volbě prezidenta, a pak to dopadlo takhle. (...) Kdyby to řekli na místě už minulej rok a udělali to, jak to udělali, tak samozřejmě by to vadilo, ale nemluvil bych o tom, ale takhle to je prostě to, o čem jsem mluvil na začátku (pocit nespravedlnosti, přehlížení občanů, hraní si na zájem o ně, pozn. autora), *na co my si tu pořád hrajeme."* (Vladimír FG2)

Část účastníků byla také toho názoru, že důchodci by se neměli spoléhat plně jen na zdroje státu, ale v případě nedostatku se mají pokoušet hledat další zdroje i sami (například skrze částečné úvazky). Spolu s otázkou zvyšování důchodů přešla ve FG1 diskuze i na kritiku neschopnosti komunikovat tuto problematiku, toto téma bude

nicméně hlouběji diskutováno v odpovídající kapitole, která se bude zabývat informačními potřebami seniorů.

4.3.2 De/motivace k volební účasti

V rámci této části byli senioři uvedeni do situace, kdy si mají představit, že se zítra konají volby do Poslanecké sněmovny a je jasné, že venku nebude pěkné počasí, načež měli odpovědět, co jsem jim bude honit hlavou za motivy, které je přimějí, aby se voleb chtěli zúčastnit. Po této části se otázka mění a účastníci jsou naopak dotazováni na motivy, které zažívají buď z vlastní nebo ze zprostředkované zkušenosti, které souvisí se sníženou ochotu se voleb účastnit.

V tomto okamžiku je nutné opět zopakovat, že téměř všichni respondenti jsou pravidelnými účastníky voleb, tedy v rámci výroků výrazně převládají motivy, které vedou seniory k tomu, aby se voleb zúčastnili, naopak motivy, které je od toho odrazují jsou spíše charakteru projekcí či zprostředkovaných názorů a dojmů, pokud již uvedli nějakou demotivaci, tak ta hraje v jejich rozhodování velice okrajovou roli. To, co senioři ve fokusních skupinách zmiňovali, lze poté rozdělit do několika kategorií. V první řadě byla ve všech fokusních skupinách zmíněn pocit občanské povinnosti, případně pocit odpovědnosti. To může podporovat teorii, která v některých případech právě o silnějším pocitu povinnosti mezi seniory hovoří.

„Víte, to není o rozhodování, jestli jít, nebo nejít, vždycky říkám, že rozhodně jít a rozhodování je jen o tom, koho mám volit. Dokonce bych řekl, že v našem věku nechodit k volbám to je určitá zbabělost a pokud se člověk zajímá a chce se zajímat o to, co se kolem něj děje, tak by k volbám chodit měl.“ (Jan, FG4)

Zároveň také respondenti reflektovali, že vliv může mít i to, že vyrůstali v období povinné volební účasti, a že tedy jim přijde účast u voleb jako určitá součást každodennosti. Spolu s tím souvisí také to, že si senioři více váží samotné možnosti se voleb účastnit a svobodně dát svůj hlas preferovanému kandidátovi, protože mají srovnání s předchozím režimem, kdy toto možné nebylo. Díky tomu může v některých případech mít samotná účast i více osobní rozměr, který právě souvisí s tímto pocitem svobody.

„Vážím si toho, že můžu rozhodovat a můžu si vybírat a vždycky si vzpomenu na rodiče, kteří to vždycky to moc prožívali, že konečně zase mohou jít svobodně volit.“ (Jana, FG3)

Za překvapivé lze označit, že ve významně větší míře byly obecně zmiňovány motivace, které souvisely s určitým vnitřním nastavením účastníků, pocitem společenské povinnosti a „čistého svědomí“ více, než se snahou ovlivňovat konkrétní politiky.

Motivace, která plyne ze snahy ovlivňovat politiku či konkrétní politiky (ve smyslu policies) zaznívá až v případě některých doplňujících otázek, tedy ne zcela spontánně. To zřejmě souvisí i s tím, že účastníci si uvědomují, že volby mohou dopadat jinak, než jak by jim to osobně vyhovovalo, a i jimi preferované subjekty se mohou povolebně chovat jinak, než jak by se jim jako voličům líbilo. Jsou si tedy v zásadě vědomi již představovaného Downsova paradoxu a zároveň jimi vyřčené argumenty pro účast u voleb poměrně dobře kopírují některé ty, které k tomuto uvádí již zmiňovaní Hindmoor a Dowding.

„*Mně připadá, že mnohdy i když třeba volím změnu, tak i když volím tu změnu, tak to samozřejmě dopadne potom trošku jinak, ale myslím si každopádně, že aspoň můžu mít čisté svědomí a nemohla se vymlouvat, že jsem nic neudělala proti něčemu, co se mi nelíbí.*“ (Eva, FG1)

„*V tomhle to je o té osobní zodpovědnosti, já vím, že svět tím nezachráním, ale aspoň budu mít čisté svědomí, že jsem něco udělala*“ (Zdeňka, FG2)

Poslední akcentovaný argument, který ve skupinách zazněl souvisel s dobrým pocitem z toho, že senior může podpořit subjekt, který mu přijde nejvíce sympatický. Jedná se tedy o motivaci, která více souvisí se vztahem ke konkrétnímu aktérovi vice, než se vztahem k systému jako takovému. To může odrážet dříve uvedený argument Rosentona a Hansena, kteří hledají souvislost mezi volební účastí u seniorů a jejich souvisejícím pevnějším sepětím, a tedy silnějšímu vztahu k některé z kandidujících stran.

„*Mám pocit, že udělám dobrý skutek tím, že podpořím někoho, s kým sympatizuji. Je to jen jeden hlas, ale jsem ráda, že mohu aspoň takto podpořit někoho, komu důvěřuji, že může něco udělat pro naši zemi.*“ (Marie, FG3)

Díky relativně jednostrannému nastavení účastníků bylo tedy obtížnější získat komplexnější odpověď na otázku, co je nejvíce odrazuje od volební účasti. Mezi těmi účastníky, kteří uvedli, že se neúčastní všech voleb převládal ten důvod, že některé volby považovali za méně důležité[25]. Proto také pociťovali slabší pocit povinnosti se voleb účastnit. Tento důvod zmiňovali nejen ve smyslu rozličné důležitosti různých typů voleb, ale i ve smyslu volebního rozdílu v rámci stejného typu voleb v různých letech. K tomuto tématu lze dodat, že ve FG1 se diskuze krátce věnuje i rozdílu mezi motivacemi u různých druhů voleb, kdy nejsilnější pociťují zejména u voleb do

[25] Pro kontext je na místě uvést, že nižší důležitost byla v těchto (dvou) případech způsobena tím, že obě osoby mají trvalé bydliště v místě, kde se nezdržují, a proto nepociťují důvod se účastnit tamějších komunálních voleb.

Poslanecké sněmovny a voleb prezidentských, kde své rozhodnutí mohou více vázat na daného kandidáta. To potvrzuje všeobecně známé poučky o tom, že voliči vnímají rozdílnosti mezi prvořadými a druhořadými volbami a také naznačuje to, co je občas zmiňováno v českém kontextu, že čeští voliči prezidentské volby vnímají částečně jako volby prvořadé.

Když senioři dostali za úkol zkusit vymyslet hypotetický případ, ve kterém by se voleb nezúčastnili, tak vedle důvodu, který souvisel se zhoršujícím se zdravím, byl uváděn jen důvod, že by si nemohli vybrat z nabídky, nicméně k tomu dodávají, že i v současnosti mnohdy nejsou s nabídkou spokojeni, ale volit přesto jdou, a tento důvod je tedy uváděn spíše jako krajní.

Ve FG2 také jako důvod zazněla nespokojenost s tím, jak funguje volební systém ve volbách do Poslanecké sněmovny, kdy účastníci mají pocit, že volí strany, se kterými souzní, ale pak jsou tam zvoleni lidé, s jejichž názory oni nesouhlasí a mohou si tam hlasovat jak chtějí, i proti straně a myšlence, se kterou je dotyčný volil, tento názor lze považovat za překvapivý vzhledem k tomu, že obecně se v českém prostředí politické strany netěší příliš vysoké popularitě, nicméně tento názor v zásadě podporuje silnější pozici politických stran na úkor samotných poslanců.

Z demotivací, které vnímají ze svého okolí hovoří zejména o rezignovanosti a pocitu zbytečnosti celého aktu, který zaznívá u některých jejich vrstevníků, případně je také uváděn jako motiv pocit zklamání. V kontrastu ke zmíněnému lze tedy pozorovat rozdíl mezi vnímání významnosti celého aktu účasti u a voleb samotných, ale z některých diskuzí a využitého výraziva v rámci FG lze dovozovat, že rozdíl je i ve vnímání vlastní pozice a přijmutí sebe za součást fungování demokratického systému, kdy účastníci, kteří vnímají volby za důležité, sami sebe vidí jako součást systému a také, jak bylo zmíněno ve FG3, volby vnímají i za způsob vyjádření, že souhlasí s tím, v jakém žijí státě. Na druhou stranu, pokud uvádějí argumenty, které vnímají jako odlišující (a zde opět musím zdůraznit, že se jedná převážně o zprostředkované dojmy a názory), tak více používají slova, která indikují vyčlenění z celého systému.

„*To vždycky pak slýcháváte, a proč bych zrovna já měl? Mě se to prostě netýká, oni si to tam stejně udělají, v těch novinách je to jasně napsané, jak oni to mají. Prostě už je to nějak rozdělený, kdo by tomu měl chtít pomáhat? (...) Proč bych měl chtít být součástí systému, kterej nefunguje?*“ (Zdeňka, FG2)

Nicméně toto nastavení bylo seniory ve fokusních skupinách považováno zejména za znak lenosti či nedostatečné informovanosti či neochoty se věnovat společenskému dění. Jinými slovy pravidelná neúčast u voleb se nezdá být v rámci této skupiny seniorů odůvodnitelná či omluvitelná a považují ji za něco negativního, v tomto směru je lze odlišit od některých skupin, které považují volební neúčast za legitimní způsob vyjádření svého postoje (Hanna, 2009), což je něco, co v rámci provedených fokusních skupin nikdy nezaznělo.

4.3.3 Významná volební témata

Vzhledem k tomu, jakým způsobem byla pojata otázka a odpovědi na ni, které nesouvisely s konkrétními tématy, které seniory k volbám motivují, ale spíše s abstraktními pocity, byli dále účastníci opět postaveni před obdobnou situaci, kdy se zítra mají konat volby do Poslanecké sněmovny a oni mají uvažovat o tématech, která v současnosti považují za nejdůležitější v souvislosti se svou volbou (tedy zaprvé volbou ve smyslu ochoty se voleb zúčastnit, ale také obecně s jejich volebním rozhodováním).

Obecně lze říci, že tato otázka byla pro účastníky nejnáročnější na zodpovězení a ve většině případů jí předcházelo několikasekundové zamyšlení. To dokresluje i již zmíněná situace, kdy žádná konkrétní témata nebyla zmíněna v rámci diskuzí o motivacích k volební účasti, ačkoli některá zazněla v rámci úvodní debaty o české politice. Dle informací z fokusních skupin se tedy zdá, že senioři nemají jedno (nebo pár) silné nosné téma, které by pro ně bylo natolik významné, že by ho spontánně zmiňovali. Pro seniory bylo navíc obtížné jmenovat takové téma, protože jsou si vědomi komplexnosti politiky a oblastí, o které je třeba se zajímat, a politiku se tedy snaží pojímat v co největší šíři, a tedy se dle svých slov snaží rozhodovat podle více témat. Na druhou stranu témata, která zazněla po tomto drobném zamyšlení, byla ve všech skupinách do určité míry podobná a lze je částečně systematizovat. Ve FG 2 a 4 je nejprve zmíněno, že diskutující mají pocit, že velká část témat, která představují politické strany jsou v jádru těžko rozlišitelná, obdobná a mezi stranami podobná, dá se tedy říci, že se diskutující pak více rozhodují na základě důrazu, který je na jednotlivá témata kladen a také na vnímané kompetenci v daných tématech než na jejich samotné přítomnosti v programu stran.

„*Když se podíváte na jednotlivé volební sliby, tak to vám tady můžu vyjmenovat, protože všichni mají ta samá témata, to máte vždycky zdravotnictví, školství, ekonomika, sociální problémy, teď nově zbrojení a šetření té přírody a to je tak všechno. A to je pak těžké říct, co je tak jako nej nej nej.*“ (Jan, FG4)

S ohledem na současnou situaci není překvapivé, že jedním z nejzmiňovanějších témat byla ekonomická situace. Konkrétně senioři opakovali některá svá již zmíněná stanoviska, která se týkala „života nad poměry“, zadlužování a vyrovnaného rozpočtu a spolu s tím i o otázce zdanění.

Opakovaně zaznívala také téma školství, které bylo vedle ekonomiky v kvantitativním pohledu zmiňované nejčastěji, senioři toto téma nicméně obvykle vnímají široce a hovoří nejen o samotných školách, ale i o volnočasových kroužcích a obecné výchově dětí. Diskutující to v některých případech spojují s formulacemi typu „na nás už nezáleží“, kdy poukazují na nutnost mezigenerační solidarity a podpory rozvoje mládeže.

*„Spíš směřování na ty mladý lidi, protože jako na nás už tolik nezáleží, ale prostě ta perspektiva otázky školství, vždyť my tu pořád kecáme o tom, jak jsme nedokázali udělat důchodovou reformu a tomu já se taky nedivím, protože to je taky strašnej pr***, ale jako my jsme stejně tak nedokázali udělat reformu školství, a to nejen vysokých nebo středních škol, ale podívejte se na mateřské školy, na jesle a to je taky strašně důležitý.“* (Jarmila, FG2)

Dále rezonovalo také téma, které lze shrnout Evropské unie a její politiky, do které zahrnuji i její ekologické politiky, kdy účastníci hovoří o zákazu spalovacích motorů či Green Dealu. Toto téma bylo jako důležité zmíněno opakovaně, nicméně ne vždy ve stejném smyslu, kdy někteří senioři podporovali Evropskou unii a její politiky více, jiní pak byli naopak více kritičtí, tedy se z provedených fokusních skupin zdá, že je téma poměrně důležité, nicméně způsob jeho vnímání se významně liší. Samotná ochrana přírody bez souvislosti s Evropskou unií byla také opět zmíněna, o čemž bylo psáno výše.

I vzhledem k jejich životní situaci diskutující zmínili sociální služby ve smyslu pomoci pro seniory, domovy důchodců a podobně, přičemž účastníci sami uvedli, že toto téma je pro ně důležité zejména z důvodu jejich vlastních zkušeností při starosti o své blízké. Lze uvažovat, že toto téma právě z důvodu častější osobní zkušenosti se bude v této skupině jako důležité vyskytovat častěji než v jiných věkových kategoriích. Obecně otázka životní zkušenosti se zdá být v této oblasti velice důležitá, kdy zejména při zmiňování více konkrétních politik (například podpora zkrácených úvazků) doplňovali účastníci pravidelně své osobní zkušenosti.

S ohledem na následující kapitolu, která se věnuje vnímání mezigeneračních rozdílů mezi seniory a mladšími skupinami voličů, byli senioři nad rámec jimi uvedených témat dotázáni i na vnímání takzvaných progresivních politik zejména ve spojitosti s tím, do jaké míry si myslí, že jsou reálně významná pro ně samotné a také právě pro mladé voliče. Reakce na tuto otázku se lišily mezi účastníky v rámci všech fokusních skupin.

Obecně lze říci, že žádný ze seniorů nepovažoval toto téma za důležité pro sebe samotného, nicméně v některých případech zaznívalo pochopení pro to, že jsou tato témata zvedána v rámci mladší generace, argumentace, která byla spojena s pochopením přítomnosti tohoto tématu, plynula z úvahy, že se jedná o součást snahy o co možná největší míru svobody mezi mladými, v několika případech, které souvisely opět zejména s osobní zkušeností diskutujících, zazněl i názor, že tato témata jsou opravdu důležitá pro zrovnoprávnění všech občanů. Obecně však převládá spíše pohled, že jsou progresivní témata ve veřejném prostoru zastoupena významně více, než jaký je reálný zájem, který jim je jak mezi mladou generací, ale i v rámci obecné populace věnován.

„Obecně si myslím, že je to tou touhou mladých po spravedlnosti a svobodě, takže se tím více potkávají s těmito tématy a to, jak je to v médiích, asi je to tam častěji, než by odpovídalo profilu nebo počtu těch lidí, které to skutečně zajímá. Ale to si myslím, že je reakce na dobu minulou, kdy si úplně všichni mysleli, že je to něco pobuřujícího." (Jana, FG3)

„Když se podívte na každou anketu, tak pro mladé na první místě je svoboda, ať už projevu, nebo prostě svoboda celkově vždycky." (Jana, FG 1)

Vedle tohoto byly však reakce některých účastníků poměrně negativní. Senioři z této druhé skupiny sice nepovažují témata samotná vždy jako negativní či ohrožující, přestože s nimi mnohdy plně nesouhlasí nebo nerozumí, proč by měla být důležitá, ale vnímají velmi negativně zejména přílišnou přítomnost tématu ve veřejném prostoru a hlavně způsob jeho komunikace (typicky zmíněné jsou průvody typu Prague Pride). Kritika způsobu komunikace těchto témat je tedy ve fokusních skupinách přítomna nejen mezi jejich odpůrci, ale zároveň ve srovnatelné míře i mezi jejich podporovateli. Pokud bychom měli tyto názory více kvantifikovat, tak z informací z fokusních skupin lze dojít ke zjištění, že senioři jsou ve vztahu k podpoře progresivních témat rozdělení mírně ve prospěch jejich podporovatelů zhruba v poměru 3:2[26]. Kritika samotné propagace témat na veřejnosti a míry jejich přítomnosti ve veřejném prostoru je však, jak již bylo zmíněno, víceméně všeobecná.

„Já jsem spíš k tomu taková neutrální. Akorát je to myslím celé přefouklé. Za nás se vykládalo, že je tady těch homosexuálů a tak 4 %. A teďka, když člověk sleduje televizi nebo internet, tak pomalu každej druhej je najednou homosexuál. (…) A ještě to berou jako nějakou přednost tady ty průvody v Praze všelijaký a takové to, no to se mi nelíbí." (Eva, FG2)

„Tohle bylo, je a bude, a není důvod to nějak zakazovat, ale to přece není možný, když jsem projížděla Prahou a najednou tam se na mě vyřítili gayové a předváděli se, mně je to jedno, co dělají, ať si pronajmou třeba Strahov, ale ne že mě si budou brát skoro jako rukojmí, když se snažím někam dostat, kvůli jejich průvodům. Vždyť ti lidi se mají jak prasata v žitě" (Zora, FG4)

[26] Ačkoli jsem jako zástupce těchto témat uvedl více příkladů, vedle zrovnoprávnění stejnopohlavních svazků například i legalizaci měkkých drog a osobně jsem mluvil vždy obecně o progresivních tématech, ve všech skupinách si účastníci převedli svůj pohled v první řadě na otázku podpory homosexuálů, což je pro ně zřejmě nejsnáze uchopitelné téma. V této oblasti byla také podpora nejvyšší, ve dvou skupinách účastníci poté zmínili i otázku změn pohlaví, kde se jejich podpora zdála být výrazně nižší.

4.3.4 Vnímání mezigeneračních rozdílů

Tato kapitola má za cíl poodhalit odpověď na to, do jaké míry se sami senioři vnímají jako svébytná skupina z hlediska některých společných charakteristik, a to zejména na základě srovnání a vymezení vůči mladším věkovým skupinám. Zároveň to podává skrze projekce účastníků informaci o tom, jak si představují preference a názor současných mladých voličů v oblastech, na které jsem se jich dříve dotazoval, tedy hlavně motivacích k účasti u voleb a důležitých tématech.

I v tomto případě lze jednoduše rozlišit mezi seniory dvě skupiny zastávající na tuto problematiku odlišné názory a to již v odpovědi na základní otázku. Tou bylo, zda si vůbec myslí, že existuje v některých tématech či vnímání politiky obecně zásadní rozdíl, který je založený na základě různých generací. Obecně převážující odpovědi bylo, že takový rozdíl existuje. Názor, že rozdíl neexistuje byl výrazně menšinovější, nicméně přítomný. Ve skupině, která byla toho názoru, že mezigenerační rozdíly existují bylo možné dále rozlišit tři názorové podskupiny. První vnímala mezigenerační střet jako přirozenou součást generační výměny a samotné potýkání vnímala buď neutrálně, nebo spíše pozitivně. Druhá skupina naopak vnímala zejména současnou mladou generaci převážně negativním pohledem. Třetí a početně nejmenší podskupina mladou generaci a její přístup k politice vnímá pozitivně ve srovnání s vlastní generací. Zdůrazněme, že účastníci dle svých promluv v této části vycházeli dílem z obecně konstruovaného pojmu „dnešní mladé generace“, jak ji pojímají z veřejného prostoru a dílem z vlastních zkušeností především se svými mladšími rodinnými příslušníky. Osobně jsem z fokusních skupin nabyl takového dojmu, že čím více mají senioři zkušeností s mladými lidmi ze svého okolí, tím více pozitivně či umírněně tuto problematiku vnímají, naopak čím více hovořili o zmíněném veřejně konstruovaném obrazu mladé generace, tím bylo jejich vnímání negativnější. Senioři bez ohledu na pozitivitu či negativitu svého hodnocení popisují mladou generaci jako více individualistickou, s menším vztahem ke společenství, což poté lze spojit s pocitem „horší“ výchovy, kdy účastnci fokusních skupin hovoří o slabším vztahu k jejich okolí, a to jak ve smyslu materiálnímu, tak ve smyslu mezilidských vztahů. To se nicméně vylučovalo s názorem jiných účastníků, kteří poukazovali například na aktivismus v oblasti obrany životního prostředí.

Pokud se zaměříme na skupinu, která vnímá rozdíl jako přirozenou součást společenských dějů. Senioři v této skupině uvažují o společnosti v zásadě dialektickým způsobem, tedy že skrze tyto střety různě intenzivní dochází ke společenskému posunu, a jsou tedy nevyhnutelné, navzdory tomu, že některé neshody mohou být svým způsobem nepříjemné. Současně však je na místě zmínit, že ve všech skupinách se účastníci shodli na vlivu historické zkušenosti, která je do značné míry nepřenositelná, čímž podle mě nepřímo potvrzují jádro argumentu této skupiny.

„Tak to bylo vždycky, takže nemůžeme čekat nic jiného než buď silnější nebo slabší střet generací. Ale někdy se nenacházíme, to je pravda, že jsou témata, kde se s mladými

nenajdeme, ale to je taky v pořádku, protože právě ten nesouhlas vytváří otvor, který vede k posunu. Kdybychom pořád souhlasili, tak se nikam neposuneme, tak to má být a tak to vždycky bylo.“ (Jana FG1)

Druhá skupina, která nazírá generační rozdíly spíše negativně, poukazuje na zaprvé na již zmíněný pocit „špatné“ výchovy, kterou lze vedle výše uvedeného spojit i s vnímáním některých „deviantních prvků“ mezi mladými lidmi (ve dvou skupinách bylo zmíněno extravagantní oblékání). Spolu s větším individualismem senioři kritizují i konzumerismus mladé generace (*„chtějí mít hned všechno, auta, mobily a všelijaký nový oblečení“).* Ve dvou fokusních skupinách také zazněla domněnka o slabších mentálních schopnostech mladé generace, v jednom případě v souvislosti s mladším věkem, kvůli kterému mají být tito lidé ovlivnitelnější a hůře schopni posuzovat realitu okolního světa a v druhém případě v souvislosti s generačním rozdílem, kdy současní mladší lidé mají být příliš zahlceni prací a svými problémy, a nejsou tedy v současnosti schopni přemýšlet.

„Jsou zavaleni svojí prací a vyděláváním a kdesicosi a oni pak nepřemýšlí. A jedním uchem slyší ten názor a teď už to skoro vidím, jak s tou pochodní jdou za tou vůdkyní[27] *všichni ti mladí lidé, aniž by přemýšleli.“ (Marie, FG3)*

„Já když jsem byl mladej tak jsem měl taky jiné názory, až se tomu dneska směju, jakej jsem byl hloupej nebo dětinskej a tak dále. Navíc ta mládež si přebírá ty názory třeba pedagoga, ale neumí nad tím úplně přemýšlet a teprve s věkem zjistí, že to, co říkal, není úplně to pravý ořechový“ (Vladimír, FG2)

Také v souvislosti s vlivem historické zkušenosti starší generace poukazují účastníci fokusních skupin na to, že mladší generace mají být méně soběstačné a více závislé na svém okolí, což lze vykreslit v určitém kontrastu k představě o jejich individualismu. Přitom mladší generace má mít výrazně snazší podmínky k životu ve srovnání se všemi předcházejícími a v tomto směru nedostatečně využívají možností, které jim tato doba přináší. K tomuto dodejme, že tyto snazší podmínky někteří účastníci z této skupiny spojuje s podporou progresivních témat, protože nemusí věnovat práci sekání dříví či skládání uhlí, a má proto moc volného času, takže začíná „vymýšlet blbosti“.

V rámci skupiny, která vnímá rozdílnost mezi generacemi převážně pozitivně je opakovaně zmiňováno, že se jedná o skupinu obyvatel, která je společensky aktivní a oproti seniorům méně rezignovaná. S tímto lze spojit i to, co zaznělo v další skupině, že má jít o generaci, která se má zasazovat o změny, připomeňme však, že otázka prosazování změn může být vnímána jak pozitivně (jako je tomu v tomto případě), tak i

[27] Byť nevyřčeno přímo, z kontextu plynulo, že citovaná účastnice se na tomto místě vyjadřuje k osobě Danuše Nerudové.

negativně, což bylo také v kontextu diskuze o progresivních tématech zmiňováno. Také je v rámci FG1 vyzdviženo, že si mladí lidé váží více svobody, což je i pro seniory ve fokusní skupině důležité vzhledem k jejich vlastním zkušenostem. Zároveň mají mít také lepší srovnání se zahraničím, jak tam funguje společnost a díky tomu mají být motivovanější a schopnější prosazovat změny oproti starším generacím, ve kterých jsou lidé více mentálně uzavřeni.

„Mají kolikrát dobré nápady, protože jsou mají možnost a jsou schopní vyjet do světa a říct, tady se to dělá tak, proč se to tak nemůže dělat i u nás? Takže potom si myslím, že je tohle hodně důležitý a člověk někdy musí těm mladým dát bohužel za pravdu." (Rudolf, FG1)

Při dotazu na srovnání témat a motivací mladé generace k volební účasti se ukazuje, že v těchto oblastech jim senioři nepřikládají významnou odlišnost. Dá se říci, že rozdíl byl znatelný spíš v důrazu, který podle nich kladou různé generace na jednotlivá témata, nicméně jejich podoba byla poměrně podobná. To lze spojit s vysloveným názorem, že se v programech a ve veřejném prostoru objevuje stále opakovaně jen konečné množství témat, s tím by souvisely dvě interpretace, buď jsou senioři toho názoru, že vzhledem k omezenému počtu těchto témat se všechny generace rozhodují na základě stejných témat jen s různým důrazem, nebo vzhledem k tomu, že vnímají jen omezené množství témat nebyli v rámci fokusních skupin uvést žádné další, které by si dokázali spojit s mladou generací nad rámec těch, která jsou do nějaké míry zajímavá pro ně. Co považuji za zajímavé je, že ve dvou skupinách zaznělo, že se dle jejich názoru značné liší zájem o politiku a ochota k politické participaci mezi generací nejmladších dospělých a generací mladšího středního věku a starších, kdy starší lidé jsou více orientovaní na kariérní růst a obecně jsou méně angažovaní ve věcech veřejných, oproti mladším lidem, kteří tento zájem projevuje významně více. To si nicméně částečně odporuje s tvrzením, že nejmladší generace je více individualistická, protože právě zájem o kariérní růst na úkor zájmu o politický život lze označit za projev individualismu. Zazněl však také opačný názor, tedy že pociťují menší pocit důležitosti voleb z toho důvodu, že nezažili dobu, kdy neměli možnost se svobodných voleb účastnit.

„Tak určitě nemají takovej pocit důležitosti, já jsem říkala, že chodím ke každým volbám, protože si vážím toho, že si můžu vůbec někoho zvolit, ale oni nezažili tu situaci, že prostě nemohli. Proto jsou trošku lhostejní, anebo je to možná takový alibismus. (Vlasta, FG4)

Mezi uvedenými tématy převládalo zejména školství, které v kvantitativním pohledu zaznělo nejčastěji, a to i častěji, než jak ho vyslovovali senioři jako téma zajímavé pro ně samotné. Je to samozřejmě pochopitelné vzhledem k tomu, že se zřejmě jedná i jednu z prvních asociací, kterou si člověk spojí s mladým člověkem, také to však může

souviset s tím, že významná část účastníků byla získávána na univerzitě třetího věku, jedná se tedy zřejmě o osoby, které vnímají vzdělání jako důležité. Dalším tématem, které zaznělo ve třech skupinách bylo již zmiňované téma svobody, přičemž do této kategorie lze zařadit jak oblasti „klasické“ svobody, řekněme ve smyslu vymezení negativní svobody, tak i svobody projevování své individuality, jak bylo již uváděno v odstavcích o progresivních tématech. Podobně senioři ve skupinách opakovaně uváděli ekologii jako předmět zájmu mladé generace. V jednom případě byla také uveden zájem o ekonomiku, v tomto případě to lze vložit do kontextu současných debat o budoucnosti financování státního rozpočtu, které vedou k tomu, že pro mladé je toto téma důležité, protože se jedná má jednat o součást jejich úvah o budoucnosti, což lze spojit i se starostí o ekologii, kde můžeme také mluvit o snaze o zachování místa pro život do budoucna, která má dle seniorů mladé lidi motivovat se zajímat o tato témata.

4.3.5 Informační potřeby seniorů

Pro získání dat ohledně problematiky informačních potřeb senioři ve fokusních skupinách diskutovali o svých návycích souvisejících se získáváním informací o politickém i společenském dění, způsobu komunikace i obecné diskuzi se svým okolím. Tyto informace se také částečně prolínají s jejich dalšími odpověďmi například na otázky ohledně jejich vztahu k řetězovým e-mailům. Cílem těchto pokládaných otázek bylo zejména zjistit vliv seniorova okolí a vliv přijímání informací o politice na jeho uvažování o ní. Zaprvé je třeba říci, že ačkoli i dle odpovědí získaných od účastníků fokusních skupin již plně neplatí běžné očekávání, že senior nevyužívá v každodenním životě moderních technologií, stále byli ve skupině zastoupení tací, na které se toto stále vztahuje, a tedy za primární zdroj informací využívají výhradně televizi a klasický tisk. Na druhou stranu ve fokusních skupinách se tímto vyznačovala jasná menšina účastníků. Jsem nicméně toho názoru, že je tento faktor značně rozlišující i pro to, jakým způsobem senioři informace konzumují, protože senioři s širším využíváním internetu mají také přístup k nezměrně většímu množství informačních zdrojů.

Co také považuji za určující pro seniory a do určité míry se to odráželo ve většině fokusních skupin a současně to do určité míry koresponduje s uvedenými tezemi Laua a Redlawska (2008) je pocit informační zahlcenosti mezi seniory, která také v důsedku vede k cílenému výběru informačních kanálů či konkrétních článků v rámci kanálu. Je však nutné dodat, že mezi seniory existovala také skupina, která naopak oceňovala informační šíři, kterou nabízí internet, a která jim umožňuje informace, které považují za zajímavé nebo podstatné, vnímat z více pozic. V tomto kontextu jsem identifikoval dvě skupiny seniorů, první část přímo uvedla, že si cíleně vybírá konvenující informace zejména na základě nadpisů či známých autorů, tato skupina se také zřejmě obecně snaží více kontrolovat přísun informací a druhá, menší část uvedla, že se snaží číst i články, u kterých očekává, že s nimi nebude souhlasit, otázkou je samozřejmě, do jaké míry je v této snaze úspěšná i s ohledem na konfirmační zkreslení. Někteří senioři ve

fokusních skupinách také uvádí, že jim záleží nejen na obsahu, ale také (a v některých případech především) na formě, v jaké je daná zpráva předána. Pokud vynecháme přímo vulgární texty, tak se senioři snaží vyhýbat textům, ze kterých mají pocit, že jsou arogantní či nejsou věcné, případně nesplňují určité charakteristiky „objektivity". S odkazem na důraz na formu se lze vrátit i k hodnocení řetězových e-mailů, kde právě popis toho, jakou formou jsou někdy řetězové e-maily psány, tvořil nezanedbatelnou část negativního hodnocení této komunikace.

Zmíněná zahlcenost informacemi poté vede u některých účastníků i ke snížení důvěry k samotným médiím. Tato určitá nedůvěra, případně kritičnost k médiím je však poměrně rozšířená v zásadě bez ohledu na ostatní zmíněné faktory, nicméně lze očekávat, že tato ostražitost bude převažovat zejména mezi seniory s širším přístupem k informacím. Senioři ve fokusních skupinách argumentují, že je zřejmé, že novináři jsou nuceni některé informace redukovat či pozměňovat[28] pro čtenost a zajímavost textu i vzhledem k tomu, jaká kvanta článků jsou nuceni produkovat.

„Mně už stačí to jméno, nebo název, nebo anotace a už prostě do toho nejdu a nenechávám se už tak jako popichovat tím, takže některé věci se už prostě záměrně nedozvídám. Ač by to asi bylo dobře, ale už to prostě nedělám." (Lenka, FG3)

„Mám dojem, že těch informací, ta spousta těch informací, která jde z různých stran, tak do značné míry i maže ten důvod nebo ten obsah, kvůli kterýmu ty informace vznikly. A to potom má člověk dojem, že se ho různá média snaží někudyma směřovat a vštípit mu ten správný názor" (Jarmila, FG2)

Není samozřejmě překvapivé také, že určitá část seniorů politické informace aktivně nevyhledává, ale buď je konzumuje pouze pasivně a zprostředkovaně, či se jim aktivně vyhýbá. Na druhou stranu je to překvapivé z kontextu informací o konkrétních účastnících v mých fokusních skupinách, že je tento postoj relativně zastoupen i mezi nimi. Jako hlavní důvod nezájmu o politické informace uvedli buď příliš negativních emocí, které v nich taková témata vzbuzují, a dále také to, že se chtějí vyhnout uvedenému pocitu zahlcenosti, a tedy přijímají tedy jen omezené množství informací, které považují za pro ně zásadní.

S emocemi souvisela i další otázka, která se zaměřovala na popis emocí, které si účastníci spojují s konzumací informací o politice a potažmo s diskuzemi o politice. Odpovědi na tuto otázku dokreslují informaci, že někteří senioři se konzumaci politiky vyhýbají, protože v nich vzbuzuje negativní emoce. Senioři hovoří převážně o negativních emocích různé intenzity, kdy zaznívají i popisy emocí jako rozčílení, vztek či v jednom případě i pohrdání. Tyto emoce jsou spojeny především s pasivním přijímáním politiky (například skrze sledování televize), nejsou však spojeny s diskuzemi s jinými

[28] Účastníci opakovaně používají i více pejorativní výraz „překrucovat".

lidmi, kdy z odpovědí vyplývá, že ty jsou obvykle klidnější, účastníci buď diskutují s lidmi, o kterých ví, že spolu budou souhlasit, a nevznikne tedy spor, případně spolu hovoří racionálně a na základě argumentů.

V souvislosti s předchozím tématem jsem se doptával na situaci v rodině a diskuzi s mladší generací, zde je zřejmá ještě výraznější snaha se vyhýbat konfliktním tématům, a tedy pokud o sobě lidé v rámci rodiny vědí, že si nebudou rozumět v některých tématech, snaží se jim předem vyhýbat, aby předešli konfliktům. Zmiňme také, že rodina a nejbližší okolí také slouží jako určitý zdroj informací, senioři v ní tedy nepůsobí jen jako aktéři účastníci se diskuze, ale je pro ně i zdrojem informací o politice a společenském dění a v tomto směru z diskuze ve fokusních skupinách nevyplývaly srovnatelně negativní emoce jako ty, které si účastníci spojovali s přijímáním informací o politice skrze zpravodajská média. Lze tedy říci, že dle informací z fokusních skupin se zdá, že diskuze v rámci sociálních skupin má pro seniory spíše roli upevňování vlastních názorů a dále roli informačního kanálu spíše než že by docházelo k výraznému konfrontování vlastních názorů, ačkoli i k tomu pochopitelně v určité míře dochází. To lze také spojit s pocitem menší angažovanosti mezi staršími lidmi, který byl zmíněn v minulé kapitole, kdy senioři přikládají mladším lidem větší politickou aktivitu a je možné tuto jimi vnímanou nižší angažovanost u starší generace interpretovat i právě skrze tuto neochotu se v diskuzi věnovat konfliktním tématům na úkor rodinného klidu. Na druhou stranu účastníci ve dvou skupinách zmiňují, že tato snaha o odstup od některých konfliktních témat je pochopitelně náročnější zejména v období před volbami.

> *„Otvírám diskuzi, tam, kde si myslím, že to má cenu, když to nemá cenu, když vím, že se neshodneme, tak nemá smysl dráždit hada bosou nohou a pokud máte třeba oslavu narozenin, tak to přece nebudete nějak roztáčet, když víte, že se stejně neshodnete.“ (Zora, FG4)*

4.3.6 Shrnutí

Cílem předchozích kapitol bylo nastínit postoje účastníků fokusních skupin k tématům, která jsem nastolil a jejich hlavním cílem bylo vytvořit dostatečně robustní nástroj pro zodpovězení stanovené hlavní výzkumné otázky a jejích podotázek. Je zřejmé, že ačkoli věk je opravdu zejména nejmenším společným jmenovatelem všech účastníků, a nemůže být tedy vnímán jako jejich jediný určující znak, lze nacházet některé motivy, které seniory v mých fokusních skupinách spojují. Všichni senioři ve fokusních skupinách si váží své osobní zkušenosti, kterou sami vnímají jako významný znak, který je odlišuje od všech ostatních skupin. Tu také sami předkládají jako významný vysvětlující faktor pro většinu z položených otázek, pro které je to relevantní, a to včetně vnímání významu volební participace. Pro tento motiv také platí, že jej vnímají jako

výlučný, tedy že není jakýmkoli způsobem přenositelný na ostatní, a to ani vzděláním. Tento pocit jim také umožňuje vytvářet vymezení vůči mladším generacím, které nicméně nelze označit pouze za negativní, lze v něm však do značné míry vnímat určitý paternalismus. Zmiňme ovšem, že senioři převážně vnímají mezigenerační rozdíl jako přirozenou součást generační obměny a společenských změn, a to navzdory tomu, že může v některých oblastech docházet k vzájemnému nepochopení.

Vrátíme-li se k motivacím k volební účasti mezi seniory, v rámci diskuzí se do určité míry projevily všechny hlavní aspekty z těch, které byly zmíněny v teoretické části práce. Zejména kohortní charakteristika a teorie související s habitualizací volebního procesu se v rámci fokusních skupin projevily jako významné. Z výsledků fokusních skupin lze také uvažovat o vlivu zakotvení seniorů do sociálních vazeb ve společnosti, kterou teorie také zmiňovaly. Ve prospěch tohoto hovoří především to, jaký důraz kladli senioři na svůj vztah v rámci rodiny či komunity, což bylo zřejmé zejména v případě několika účastníků z vesnice. Naopak vliv zdraví byl zmíněn spíše okrajově, nicméně to mohlo souviset především s tím, že dokud se účastníci sami těší dobrému zdraví, nepovažují tento aspekt za důležitý, a tedy ho ani nemají důvod zmiňovat. Za částečně důležitý se projevil i vliv pevnosti vztahu k politické straně, nicméně z formulací a způsobu diskuze kolem tohoto tématu si nejsem jistý, do jaké míry se jedná o projev typický pro seniorskou populaci.

S osobními životními zkušenostmi seniorů také souvisí jejich hodnocení české polistopadové politiky. Tu dle získaných informací hodnotí senioři převážně negativně, kdy nejčastěji zmiňovaný pocit je zklamání. Senioři ve většině případů hodnotí samotné listopadové události a přechod k demokratickému zřízení pozitivně, nicméně silně vnímají limity, které přineslo praktické fungování politiky a ke kterým jsou výrazně kritičtí.

V protikladu k některým zdrojům, uvedeným v teoretické části se také nedá dle informací z fokusních skupin se hovořit o závislosti na sociálních zdrojích státu, které by měly ovlivňovat rozhodnutí seniorů se účastnit voleb či mělo přímo ovlivňovat jejich samotné volební rozhodnutí. Naopak senioři vnímají potřebu mezigenerační solidarity, kterou však vnímají jako oboustrannou, tedy nejen solidarita mladé generace se starší, ale i starší generace s mladší. Účastníci akcentují význam osobní zodpovědnosti nad závislostí na státní podpoře, což také dokládá relativně vysoký podíl seniorů ve skupině, kteří se stále věnují výdělečné činnosti. Nutno však zmínit, že tato informace může být významně ovlivněna tím, že takřka všichni účastníci patří k vyšší socioekonomické skupině a žádný z nich zřejmě netrpí hmotným nedostatkem, který by je nutil se při placení životních potřeb výrazně spoléhat na samotný důchod. Je však jednoznačně možné s ohledem na téma zvyšování důchodů hovořit o tom, že významná většina seniorů je kritická ke způsobu, jakým probíhá současná diskuze, která se ohledně důchodové politiky státu vede.

Není překvapivé, že témata, která senioři považovali za důležitá, odrážejí v mnoha oblastech současnou společenskou diskuzi, například v oblasti ekonomiky a

udržitelnosti veřejných financí, ale také oblast vzdělávání či ekologie. Vedle toho je také možné vnímat vliv osobní zkušenosti seniorů a jejich preferencí, díky čemuž se v diskuzi objevují jako významné výstavby domovů pro seniory či obecně sociálních služeb. Naopak určitou skepsi vzbuzují progresivní témata, ke kterým jsou senioři v rámci diskuzi spíše rezervovaní či přímo kritičtí zejména s ohledem na nevhodnou komunikaci těchto témat a jejich významnou přítomnost ve veřejném prostoru.

Vedle toho mladé generaci někteří senioři přisuzují větší politickou aktivitu ve srovnání se staršími generacemi, nicméně v oblasti důležitých témat nelze hovořit o vnímání výrazného rozdílu, mohu jen zdůraznit, že otázka progresivních témat obvykle nebyla zmiňována organicky v debatě, ale senioři se k ní vyjadřovali až po cíleném dotazu na ně. Nejedná se tedy zřejmě o téma, které si s touto generací senioři primárně spojují.

Z fokusních skupin se dále ukazuje, že senioři pociťují přehlcení informacemi, to může posilovat nedůvěru k médiím, protože jsou jim zprávy prezentovány z velkého množství úhlů pohledu a s různými interpretacemi, což může dále posilovat pocit nedůvěry. Zároveň to seniory stejně jako většinu obyvatel nutí si vybírat informační zdroje podle svých preferencí. Konzumace informací skrze média má také větší potenciál vzbuzovat v seniorech emoce, které jsou převážně negativní. Tento efekt je výraznější při takto zprostředkovaných zprávách ve srovnání s diskuzemi o politice v rámci svého osobního okruhu, kde je diskuze obvykle umírněnější, na druhou stranu v některých případech senioři určitá témata neotevírají, pokud u nich očekávají, že by mohla být konfliktní. Integrace do společnosti, kterou vedle skupiny přátel reprezentuje zejména rodinný kruh, se obecně ve fokusních skupinách ukazuje být velmi důležitým faktorem, který má souvislost s politickým chováním i celkovým přístupem jak k mladší generaci (což dle mého názoru souvisí především s tím, že tento jinak abstraktní pojem umožňuje personifikovat do osoby blízké), tak k mnoha dalším zmiňovaným tématům. I z celkového průběhu diskuzi, které se často obracely k příkladům z prostředí rodiny, se potvrzuje, o jak důležitý a zřejmě i formující faktor se pro seniory jedná.

5 Závěr

Jedním z témat, která v současnosti rezonují v rámci debat v českém politickém prostředí, je otázka odůvodněnosti a způsobu navyšování důchodů a také obecné debaty o vztahu mezi státem a seniory. Význam seniorů v politice také setrvale roste spolu s jejich zvyšujícím se podílem v populaci. Díky tomu v kombinaci s jejich obvykle vysokou volební účastí lze hovořit o nejstarších věkové skupině jako o důležité pro výsledek voleb, a tedy i celé směřování politického systému v zemi. Jejich význam pro ovlivnění výsledku voleb také může dále motivovat politické představitele ke krokům, které zvyšují její přízeň, ale mohou negativně ovlivňovat jak situaci státních financí, tak i mezigenerační smír. Vedle toho jsou jejich postoje k politice a angažovanosti důležité pro legitimitu celého politického systému.

Mým hlavním cílem v této práci bylo popsat postoje seniorů k volební participaci a částečně také jejich postoj k současné politice, důležitým společenským tématům a vnímání jejich pozice v současné politice včetně jejich postojů v rámci generační struktury české populace. Vzhledem k tomu, že účastníci mých fokusních skupin se vyznačovali pravidelnou volební účastí obvykle ve všech typech voleb se diskuze vedla zejména okolo toho, jaké pocity ale i konkrétní problémy je vedou k tomu, aby se voleb pravidelně účastnili. Tyto otázky byly dále doplněny dalšími, které měly za úkol vytvořit komplexní vhled do rozhodování seniorů, zda se voleb zúčastní, ale také měly pomoci se zamyslet nad otázkou, čím se vyznačuje a jak sama sebe vnímá seniorská populace v České republice v kontextu dalších generací. Za účelem zodpovězení těchto otázek jsem uspořádal sérii čtyř fokusních skupin. Ty umožňují díky fungování skupinové dynamiky a interakcím mezi nimi dojít k podrobnějším závěrům a poskytnout vhled do uvažování zvolené skupiny, což v důsledku umožňuje hlubší vhled do motivací seniorů.

Na základě diskuzí, které ve fokusních skupinách proběhly, lze tvrdit, že skupina sama sebe vnímá jako do určité míry specifickou a s tím jsou spojeny i motivy, které vidí za svou volební účastí, respektive zejména zdůvodnění těchto motivů, které mnohdy souvisí s historickou zkušeností. Lze však také potvrdit, že v rámci fokusních skupin bylo zřejmé, že pro účastníky byl významně určující i jejich socioekonomický původ, díky čemuž není snadné vytvářet závěry, které souvisí například s vlivem závislosti na sociálních politikách státu, protože účastníci na nich ve většině případů závislí nejsou. Nicméně zejména z procesu získávání účastníků pro fokusní skupiny se ukazuje, že získávat pro tuto formu výzkumu participanty z této skupiny je poměrně náročné, to koresponduje i s úvahami účastníků o nízké aktivitě některých seniorů, stejně jako s teoretickou literaturou, která pracuje se stejnými tématy. Z reakcí těchto seniorů při snaze o jejich získání pro potřeby výzkumu jsem nabyl dojmu, že vhodnější kvalitativní metodou pro oslovení méně angažovaných a obvykle i méně zajištěných seniorů jsou polostrukturované rozhovory, které umožňují moderátorovi být více

flexibilní a například seniory navštívit v místě, kde je to pro ně osobně pohodlnější, protože jako nejproblematičtější se vedle obecné neochoty hovořit o politice (což je složité ovlivnit) ukázalo být přesvědčit tyto osoby se v konkrétní čas dostavit na místo konání fokusních skupin.

Mimo to se však zvolená metoda jevila jako vhodná pro prováděním tohoto typu výzkumu, protože poskytla dostatečně komplexní vhled do stanovené problematiky a zároveň umožnila skrze interakce mezi účastníky zvýraznit rozdíly v konkrétních oblastech.

Zkušenosti z fokusních skupin také umožňují se vrátit k otázce, která byla nastolena v úvodu, tedy do jaké míry je možné o seniorech hovořit jako o jednolité sociální skupině. Tyto zkušenosti a získané výpovědi mě vedou k dojmu, že ačkoli z hlediska společných postojů existuje určitá společná identita seniorů, která vznikala skrze podobnou socializaci i skrze na první pohled očividnou sounáležitost, nelze o tomto faktoru hovořit jako o jediném a je otázkou, do jaké míry je faktorem nejdůležitějším. I samotní účastníci se často vraceli navzdory tématu celých fokusních skupin ke svému vzdělání či profesi, které významně ovlivňuje jejich subjektivní zkušenosti mimo jiné i s politikou. Dle hovorů s účastníky si však dovolím tvrdit, že ačkoli zdůvodnění některých postojů či životních priorit, jako je například již několikrát zmiňovaná životní zkušenost či starost o vnoučata či obecné zklamání z politiky (které lze však považovat v české společnosti za obecně rozšířené) se mezi účastníky opakovala pravidelně, není možné na základě tohoto uvažovat o seniorech jako o jednotné zájmové skupině z hlediska jejich politických priorit. To je poměrně důležité pro uvažování o seniorech jako skupině voličů, protože v případě marketingového zaměření politické strany nemusí být natolik důležitý konkrétní program a politiky, v jejichž nazírání se mohou senioři významně lišit na základě svých dalších charakteristik, ale za důležitější pokládám specifický způsob komunikace s těmito voliči s důrazem na pro ně důležité motivy.

Vedle uvedených poznatků práce také poskytla náhled na uvažovaní i nad rámec položených otázek, a to ve větším rozsahu a za poskytnutí širšího kontextu, než jaký byl původně očekáván. Díky tomu práce přináší nejen odpovědi na stanovené otázky, ale skrze ně i pohled na to, jak se zástupci jedné generace dívají na současný svět. To otevírá prostor pro další práci s tímto tématem či s tématy příbuznými, které se například mohou týkat vnímání konkrétních issues, případně jednotlivých politických stran, což je oblast, která byla v rámci této práce upozaděna. Vedle toho se lze naopak zaměřit i na některé zmíněné okolnosti, které mohou mít vliv na politické chování seniorů, například na vliv rodinného kruhu. Vedle tohoto je velice aktuální i problematika informační zahlcenosti, která zřejmě na seniory významně dopadá, což potvrzuje i uvedená teoretická literatura a která může mít vliv i na jejich důvěru v informační zdroje jako takové.

Za velice zajímavou lze považovat také otázku, do jaké míry jsou zjištěné okolnosti vlastní pouze skupině seniorů, u které lze hovořit o vysokém socioekonomickém statusu a naopak do jaké míry jsou tyto motivy vlastní i více vyloučeným skupinám

seniorů, kteří jsou například více ohroženi strádáním. V takovémto srovnání mohou dále více vyniknout některé spojující charakteristiky. Za tímto účelem se vedle provádění dalších kvalitativních výzkumných metod nabízí možnosti dalšího prohloubení výzkumu v této oblasti i za využití kvantitativních metod, které mohou poskytnout náhled na představenou problematiku z odlišného pohledu a ve větší šíři díky zachycení většího vzorku respondentů.

Počet znaků práce: 131 873

Použité zdroje

1. ATCHLEY, R. (2000). Social Forces and Aging: An Introduction to Social Gerontology. Belmont: Wadsworth.
2. BERG, B. L. (2001). Qualitative research methods for the social sciences (4th ed.). Boston: Allyn and Bacon.
3. BHATTI, Y., HANSEN, K. M., & WASS, H. (2012a). The relationship between age and turnout: A roller-coaster ride. Electoral Studies, 31(3), 588-593.
4. BHATTI, Y., & HANSEN, K. M. (2012b). Retiring from Voting: Turnout among Senior Voters. Journal of Elections, Public Opinion and Parties, 22(4), 479-500. DOI: 10.1080/17457289.2012.720577
5. BLAIS, A., & YOUNG, R. (1999). Why do people vote? An Experiment in Rationality. Public Choice, 99(1-2), 39-55.
6. CAMPBELL, A. (2002). Self-Interest, Social Security, and the Distinctive Participation Patterns of Senior Citizens. American Political Science Review, 96(3), 565-574. doi: 10.1017/S0003055402000333
7. CAMPBELL, A. L. (2003). Participatory Reactions to Policy Threats: Senior Citizens and the Defense of Social Security and Medicare. Political Behavior, 25(1), 29-49. doi: 10.1023/A:1023972921677
8. Day, E. (1989). Share of heart: what is it and how can it be measured? *The Journal of Consumer Marketing*, 6(1).
9. DOWNS, A. (1957). An Economic Theory of Political Action in a Democracy. The Journal of Political Economy, 65(2), 135-150.
10. EIBL, O., & GREGOR, M. (2019). Volby do Poslanecké sněmovny v roce 2017 [Elections to the Chamber of Deputies in 2017]. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. Politologická řada. ISBN 978-80-7325-476-6.
11. FISHER, P. (2008). Is There an Emerging Age Gap in US Politics? Society, 45(6), 504-511. doi: 10.1007/s12115-008-9152-y
12. FRANKLIN, M. (2004). Voter Turnout and the Dynamics of Electoral Competition in Established Democracies since 1945. New York: Cambridge University Press.
13. GOERRES, A. (2007). Why are Older People More Likely to Vote? The Impact of Ageing on Electoral Turnout in Europe. The British Journal of Politics and International Relations, 9(3), 90-121.
14. Hanna, N. (2009). An Argument for Voting Abstention. Public Affairs Quarterly, 23(4), 275–286. http://www.jstor.org/stable/40441535
15. HÄUBERER, J., & LINEK, L. (Eds.). (2012). Voliči a volby 2010 [Voters and Elections 2010]. Praha: Sociologické nakladatelství. Studie (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7419-110-7.

16. HINDMOOR, A., & DOWDING, K. (2006). Rational Choice. New York: Palgrave Macmillan.
17. HOSKINS, B., & MASCHERINI, M. (2008). Measuring Active Citizenship through the Development of a Composite Indicator. Social Indicators Research, 90(3), 459-488. doi: 10.1007/s
18. Darren G. Lilleker & Karolina Koc-Michalska. (2017). What Drives Political Participation? Motivations and Mobilization in a Digital Age. Political Communication, 34(1), 21-43. DOI: 10.1080/10584609.2016.1225235
19. Jennings, M. K., & Markus, G. B. (1988). Political Involvement in the Later Years: A Longitudinal Survey. American Journal of Political Science, 32(2), 302–316. https://doi.org/10.2307/2111125
20. Krueger, R.A. (2002). Designing and Conducting Focus Group Interviews.
21. Krueger, Richard A. and Mary Anne Casey. (2002). Designing and Conducting Focus Group Interviews [online]. Dostupné z: https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.607.4701&rep=rep1&type=pdf#page=10 (cit. 1. 5. 2022)
22. Lau, R. R., & Redlawsk, D. P. (2008). Older but Wiser? Effects of Age on Political Cognition. The Journal of Politics, 70(1), 168–185. https://doi.org/10.1017/s0022381607080127
23. Linek, Lukáš. (2013). Kam se ztratili voliči?: vysvětlení vývoje volební účasti v České republice v letech 1990-2010. Politologická řada. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK). ISBN 978-80-7325-314-1.
24. Lipset, Seymour M. (1963). Political Man. Garden city, New York: Columbia University Press.
25. Lilleker, D. (2014). Political Communication and Cognition. DOI: 10.1057/9781137313430.
26. Lovett, Adam. (2022). Voter Motivation. Journal of Ethics and Social Philosophy, 21(3). https://doi.org/10.26556/jesp.v21i3.1255
27. Mareš, Petr. (1998). Senioři a politika. Sociologický časopis. Dostupné z: https://sreview.soc.cas.cz/pdfs/csr/1998/03/06.pdf (cit. 1. 5. 2022)
28. Melo, Daniela & Stockemer, Daniel. (2014). Age and political participation in Germany, France and the UK: A comparative analysis. Comparative European Politics. 12. 10.1057/cep.2012.31.
29. Mikesova, Renata & Šimon, Martin. (2015). Teorie ekonomického hlasování a její souvislosti s prostorovými vzorci volebního chování.
30. Ministerstvo práce a sociálních věcí. (2020). Zpráva o stavu populace a rozvoje České republiky [online]. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/zprava-o-stavu-populace-a-rozvoje-ceske-republiky (cit. 21. 2. 2023)

31. Mishler, W. & Rose, R. (2002). Learning and Re-learning Regime Support. The Dynamics of Post-communist Regimes. European Journal of Political Research 41 (1): 5
32. PACOVSKÝ, V. (1997). Proti věku není léku? Úvahy o stárnutí a stáří. Praha: Karolinum.
33. PAQ research. (2021). Analýza volebního chování ve sněmovních volbách 2021. [Online]. Retrieved May 1, 2022, from https://www.paqresearch.cz/post/analyza_volby_2021
34. Poama, A., & Volacu, A. (2021). Too old to vote? A democratic analysis of age-weighted voting. European Journal of Political Theory. Advance online publication. doi:10.1177/14748851211062604
35. POTŮČEK, M. (2018). České důchody. Praha: Karolinum.
36. Profeta, P. (2002). Retirement and Social Security in a Probabilistic Voting Model. International Tax and Public Finance, 9, 331–348. doi:10.1023/A:1016539016693
37. Riggle, E. D. B., & Johnson, M. M. S. (1996). Age difference in political decision making: Strategies for evaluating political candidates. Political Behavior, 18(1), 99–118. doi:10.1007/BF01498661
38. Rosenstone, S. J., & Hansen, J. M. (2003). Mobilization, Participation, and Democracy in America. New York: Longman.
39. Sears, O., & Freedman, L. (1967). Selective Exposure to Information: A Critical Review. The Public Opinion Quarterly, 31(2), 194-213.
40. Smith, G., & French, A. (2009). The political brand: A consumer perspective. Marketing Theory, 9(2), 209-226. doi:10.1177/1470593109103068
41. Tabery, E. (2019). Nelehký osud volicích seniorů. Respekt [Online]. Retrieved May 1, 2022, from https://www.respekt.cz/tydenik/2019/23/nelehky-osud-volicich-senioru
42. Tomeš, Z. (2005). Je stárnutí populace výzvou pro hospodářskou politiku?. Centrum výzkumu konkurenční schopnosti české ekonomiky.
43. Tydlačková, R. (2007). I my budeme jednou staří. Brno: Lékařská fakulta MU.
44. Van Deth, J. W. (2021). What Is Political Participation?. Oxford Research Encyclopedias [Online]. Retrieved March 1, 2023, from https://oxfordre.com/politics/display/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-68#acrefore-9780190228637-e-68-div1-4
45. Vohralíková, L., & Rabušic, L. (2004). Čeští senioři včera, dnes a zítra. [Online]. Retrieved April 29, 2022, from https://www.researchgate.net/publication/40330595_Cesti_seniori_vcera_dnes_a_zitra
46. VIDOVIČOVÁ, L., RABUŠIC, L. (2003). Senioři a sociální opatření v oblasti stárnutí v pohledu české veřejnosti: zpráva z empirického výzkumu. Brno: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí. ISBN 80-239-1351-4.

47. VRÁBLÍKOVÁ, K. (2008). Politická participace - koncepty a teorie. Politologický časopis, 15(4), 21. Retrieved March 1, 2023, from https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=62740
48. ŠARADÍN, P. (2003). Volební účast ve volbách do obecních zastupitelstev v ČR. Středoevropské politické studie, 6(2-3).
49. VICTOR, J. N., HOPKINS, D. A., & LOVEMAN, M. (Eds.). (2018). The Oxford Handbook of Political Networks. Oxford University Press.

Příloha A Rekrutační dotazník

Dobrý den,

tento dotazník slouží pro výběr účastníků ke skupinové diskuzi, která se týká vnímání politiky a motivacím k politické účasti mezi seniory, a slouží k vypracování mé diplomové práce. Diskuze bude probíhat mezi 27. a 31. březnem vždy po osobní domluvě a upřesnění termínu dle konkrétních časových možností účastníků na Fakultě sociálních studií MU, Joštova 10. V diskuzi nepůjde o testování Vašich znalosti ani se nebude týkat Vašich volebních preferencí. Vaše údaje nebudou předány nikomu dalšímu a slouží pouze pro výběr účastníků a jejich kontaktování.

Děkuji za vyplnění

Viktor Bělohoubek

Celé jméno: _____

Telefonní číslo: _____

Email (vyplňte, pokud preferujete elektronickou komunikaci):
_____

Je Vám 65 let a více? ANO – NE

Zúčastnil/a jste se volby prezidenta republiky v roce 2023? ANO – NE

Zúčastnil/a jste se voleb do zastupitelstev měst a obcí v roce 2022? ANO – NE

Zúčastnil/a jste se voleb do Poslanecké sněmovny PČR v roce 2021? ANO – NE